

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680

Hulsman, L.A.H.C.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hulsman, L. A. H. C. (2009). *Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 2

‘Voet aan de grond’ 1600-1620

De provincie van Guiana in America gelegen [...] haer streckende van de groote reviere Amasones tot aen punto della Rae oft Trinitate hebbende een gesonde bequame, ende wel getemperde locht ende climaet, overvloedich van alle lyftocht. [...] men aldaer van de costen van Brasilien geen aenstoot, noch inval verwachtende is ende van de costen van Spaensch oft West Indien heeft men aldaer geen macht, noch geweld te vreesen, om dat sy beneden windt ende stroem liggen. Welcke provincie oock veel bequaemer van hier kan over ende weer beseylt worden, als van Spanniën, synde onse schepen gemeynelyck 6 weeken oft twee maenden doende om van hier daerwarts te zeylen. Soo dat apparentelyck jae ongetwyfelt op de voorsz Guiaense provincie metter tyt groote navigatie ende geenen cleynen handel ende negotie sal coomen gedreven te worden ... soo onder de Kristenen als oock onder de Indianen en vernemelyck de gekleeden Indiaenen residerende eenige dachreysen te landewarts in [...] Synde deese provintie de bequaemste ende beste gelegene plaetse van geheel America om aldaer een artsinael ende sedem belli te fonderen etc. [...] Wandt om 't volck metten minsten costen over te vueren sal men kunnen gebruycken die schepen die leech naer Punto della Rae in West Indien om sout vaeren die gerne voor eenen cleynen salaris de costen van Guiana sullen aenvaren om 't volck te landen.¹

Het bovenvermelde citaat geeft een kernachtige samenvatting van de voordelen die volgens sommige Nederlanders aan het begin van de zeventiende eeuw in Guiana te behalen vielen. Het gebied was veilig voor aanvallen vanuit de Spaanse en Portugese kolonies in Amerika, het was vanaf Nederland eenvoudig en snel te bereiken, het had een gunstig klimaat en er was voldoende voedsel. Het anonieme document waaruit geciteerd werd, maakte ook melding van proeven met erts die wezen op de aanwezigheid van zilver- en goudmijnen. De vermelding van ‘geklede Indianen’ in het binnenland slaat waarschijnlijk op de Omagua die bekend stonden om hun verfijnde textiel.² Het was een gebied dat commerciële mogelijkheden bood, maar ook geschikt was als een oorlogsbasis, een *sedes belli*, om het Spaanse koloniale imperium in Amerika aan te

---

¹ De tekst is een selectie uit een anoniem en ongedateerd manuscript in het Nationaal Archief dat door Burr in 1898 werd gepubliceerd. (USC 1898: 27- 36) De tekst wordt toegeschreven aan Willem Usselincx en gedateerd omstreeks 1603, omdat de Staten-Generaal in dat jaar een verzoek tot volksplanting in Guiana afwezen. Het is moeilijk om een betere samenvatting te geven van de eerste Nederlandse verkenning van Guiana. Zie Bijlage A 2 voor de complete tekst.

² Carvajal maakte in zijn verslag van de reis in 1541 met De Orellana melding van deze Indianen. (Porró 1992: 181-182)

tasten. Een bijkomend voordeel was dat er door de intensieve zoutvaart op Araya goedkope scheepsruimte beschikbaar was.³

De handel van Nederlanders met Indianen in Guiana wordt in dit hoofdstuk besproken aan de hand van de Guiaansche Compagnie uit Amsterdam, de enige contemporaine onderneming die uitgebreid door Nederlandse bronnen wordt gedocumenteerd. Deze organisatie was in de periode tussen 1600 en 1620 actief op de Wilde Kust. De tweede beschikbare bron is het verslag van de wederwaardigheden van de Zeeuw Lourens Lourensz. Alhoewel deze bron van een geheel andere aard is dan die van de Guiaansche Compagnie wordt dit verslag besproken omdat het een van de weinige bronnen is die specifiek informatie over Indianen verstrekt en handelt over de contemporaine Zeeuwse vaart. Daarna worden de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in de periode 1600-1620 besproken aan de hand van de thema's die ook in het eerste hoofdstuk aan bod zijn gekomen, namelijk de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden, de Indiaanse handelspartners en de aard van de handel.

De Guiaansche Compagnie⁴

In het vorige hoofdstuk is geschetst hoe Guiana tussen 1580 en 1600 een plaats kreeg in het wereldbeeld van de Nederlandse Republiek. Schippers konden er na de oversteek over de Atlantische oceaan vers voedsel innemen alvorens verder de Caraïbisch Zee in te zeilen. Nederlandse ondernemers zagen mogelijkheden om met de daar woonachtige Indianen te handelen en ook was er de hoop dat er rijke mijnen te vinden waren.⁵

In het voorjaar van 1604 behandelden de Staten-Generaal een verzoek van Plancius, Dirck Claesz van Zanen en de schipper Jacobs, om een belasting te mogen heffen op alle ingevoerde goederen van de noordkust van Brazilië en Guiana. De Staten wezen het verzoek af,

---

³ Zie ook hoofdstuk 1: 30 noot 36; 53 noot 111. In 1603 werden er 172 Nederlandse schepen geteld. (Goslinga 1971: 121; zie voor een overzicht 118-124; zie ook Sluiter 1948)

⁴ De naam waarmee deze onderneming werd aangeduid verandert nogal in de verschillende notariële aktes. Aanvankelijk werd zij de 'Compagnie op de Guiane en Wiapoco' genoemd, later werd zij ook wel de 'Oude Compagnie' en de 'West Indische Compagnie' genoemd.

⁵ In 1601 verleenden de Staten van Holland een octrooi voor een mijn in Guiana aan niet nader genoemde kooplieden: 'Mine In Guiana. Uit vertooch van verscheijden Coopluijden, ende Inde Custe van Guiana menen tot haere lusten groote costen ende schaden, gevonden en ontdeckt te hebben, een mine van gout ende silver ende andere commiditeijten, ende daeromtrent souden vallen, ende dat sij daeromme souden versoucken, omme aldaer alleen te mogen handelen, ende te stercken, als verstaen dat den gecommiteerden ter Vergaderinge vande heeren staten Generael sullen wils gelast ende geauthoriseert omme opt versouck vande voorz Coopluijden te disponeren ende denselve ten octroijeren sulcx als zij tot dienst der lande sullen vinden te behooren, midts dat inde selve compagnie wel geadmitteert sullen worden de ingesetenen van dese landen de voorz mine eerst ontdeckt hebben.' (Staten van Holland NA_3.01.04.01_368 1601 05 22) Over deze onderneming is verder niets vernomen, het betreft mogelijk de eerder genoemde expeditie uit Haarlem.

maar Van Zanen, of Sanen zoals zijn naam meestal in de notariële archieven gespeld werd, ontwikkelde zich in de periode 1600 tot 1620 tot een belangrijke ondernemer op de Wilde Kust.⁶ Plancius is al eerder genoemd als een van de leidende geografen in de Republiek. Deze dominee van Vlaamse afkomst speelde omstreeks de eeuwwisseling een belangrijke rol bij de Nederlandse expansie overzee.⁷ Een andere Vlaming met een grote invloed binnen de Republiek tussen 1600 en 1620 was Willem Usselinx. Voor zijn komst naar de noordelijke Nederlanden had Usselinx als handelaar in het Atlantische gebied gewerkt, onder andere op de Canarische eilanden. Hij ijverde aan het begin van de zeventiende eeuw voor de oprichting van een West-Indische Compagnie (WIC) naar het voorbeeld van de in 1602 opgerichte Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).⁸ De meeste contemporaine equipages werden verricht door compagnieën. Deze compagnieën waren zakelijke verbanden van particuliere ondernemers. Meestal werd er per equipage geïnvesteerd en werd de winst of het verlies na afloop van de reis verrekend. Met de oprichting van de VOC in 1602 werd de basis gelegd voor de moderne bedrijfsorganisatie waarbij aandeelhouders permanent kapitaal ter beschikking stellen aan een onderneming die door managers wordt bestuurd en door commissarissen gecontroleerd. De VOC was door toedoen van de centrale overheid ontstaan en had het monopolie op de vaart vanuit de Nederlanden naar de *Oost*. Ondanks de inspanningen van Usselinx en anderen kwam een gelijksoortige WIC niet van de grond en bleef de Atlantische vaart tot 1621 het werkgebied van kleinere ondernemingen.⁹

De Guiaansche Compagnie uit Amsterdam was een dergelijke onderneming. In zeker opzicht kan de Guiaansche Compagnie gezien worden als een ‘voorcompagnie’ van de WIC.¹⁰ Dirck Claesz van Sanen, die soms Nettecooper genoemd werd, was samen met IJsbrant Dobbesz de grondlegger van deze compagnie. Pieter Beltgens, Gerrit Witsen, en Jan Commelin waren

---

⁶ ‘Is gelesen de requeste Petri Plancii, Dierck Claesz van Zanen, ende Heere Jacobsz, schipper, versoeckende om redenen daerinne verhaelt, dat hun zoude worden gegunt, dat zy van alle waeren die uytte Noortcuste van Brasilien ende landen van Guiana alhier te land sullen worden gebracht te mogen genieten een ende een half van yeder hondert, ofte anders naer het goetbevinden van de Heeren Staaten ende nae deliberatie geapp[ostilleer]t dat men om redenen en consideratien dit verzoek niet en can consenteren.’ (SG resolutie NA 1.01.03 1604 03 01, USC Vol 2 36)

⁷ Zie hoofdstuk 1: 49 noot 101; 52 noot 107.

⁸ Voor Usselinx zie o.a. (Rees 1868; Ligtenberg 1914; Heijer 1994). Usselinx was voorstander van een mercantilistische politiek waarbij de koloniën halffabricaten produceerden en van het moederland eindfabricaten afnamen. Hij voorzag dat de Indianen in Guiana mettertijd goede afnemers van Nederlands textiel zouden worden wanneer zij behoefte kregen om zich te gaan kleden.

⁹ Brakel 1908; Heijer 2005.

¹⁰ Van Brakel besteedde in zijn proefschrift vooral aandacht aan de voorcompagnieën van de VOC. Van Brakel stelde dat er bij de vorming van de WIC in 1621 eigenlijk geen sprake was van voorcompagnieën. (Brakel 1908: 93-121)

andere Amsterdamse kooplieden die in notariële aktes genoemd werden als bewindhebbers.¹¹ De activiteiten van de Guiaansche Compagnie worden voornamelijk gedocumenteerd door bronnen in het Amsterdamse Stadsarchief. Een aantal van de aktes in het daar aanwezige notariële archief geven informatie over het wedervaren van dit bedrijf op de Wilde Kust. Veel van de aktes hebben betrekking op de familie Alberts.

Casper Alberts was een textielhandelaar in Amsterdam die in het jaar 1605 borg stond voor zijn broer Willem Alberts die een contract sloot met de bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie om op de Wilde Kust handel te drijven.¹² Op 22 mei 1605 tekende Willem Alberts voor een verblijf van twee à drie jaren op de Wilde Kust in dienst van de *Compagnie op Guiane en de Wiapoco*. Hij was de laatste die tekende. Cornelis Merthen Kajoen en Thonis Lodewijcxsz hadden een paar dagen eerder al getekend. De mannen waren aangenomen om handel te drijven voor de compagnie als leggers, zoals de handelaars op de Wilde Kust in contemporaine bronnen genoemd werden.¹³ Kajoen verdiende bijna tweemaal zoveel als Lodewijcxsz en Alberts die beiden ook nog een extra clause in hun contract hadden waarbij zij gehouden waren de ijzeren gereedschappen te onderhouden en te slijpen. De vergoeding die daarvoor door Indianen werd voldaan moesten de leggers aan de compagnie afdragen. Blijkbaar waren de bewindhebbers van de compagnie goed op de hoogte van de situatie op de kust van Guiana. Zij wisten dat er bij de Indianen een grote vraag naar ijzerwaren zoals bijlen en messen was. Ook wisten zij dat er verdiend kon worden met het onderhoud van deze gereedschappen en hadden blijkbaar besloten om deze verdienste aan de compagnie toe te laten komen.¹⁴

¹¹ Enige biografische informatie over Sanen, Dobbles, Beltgens en Commelin is te vinden bij Elias. (Elias 1903-1905: Jan Commelin: 189, 411, 569, 570; Ijsbrant Dobbles: 30, 105, 184; Pieter Beltgens: 764; Sanen: LXIV-LXV) Ook Nicolaes Baliestiel werd genoemd. (Brakel 1914: 83)

¹² De borgstelling van Casper Alberts geeft aan dat deze 'leggers', zoals zij genoemd werden, gezien moeten worden als zelfstandige handelaars die een zakelijke relatie met de compagnie hadden en niet uitsluitend als werknemers. De borgstelling bedroeg 1.000 ponden Vlaams, een aanzienlijk bedrag. (SAA_5075_102/13-13v 1605 06 22) In notariële aktes wordt Casper Alberts genoemd als zijdelakenverkoper. (SAA_5075_4/76v; 209 66v-67) Zie Bijlage A 3 voor de complete tekst.

¹³ De eerste brontekst met de naam legger werd in 1914 door Van Brakel gepubliceerd. (Brakel 1914) SAA_5075_102/4 1605 06 18; 102/6v-7 1605 06 20; 102/7-7v 1605 06 20. Een eerder contract met Kajoen en Meijnert Simissen waarin ook bepaald werd dat dezen hun vrouwen zouden meenemen was geannuleerd.

¹⁴ C. Maertensz 400 f. + maandgeld, Lodewijcxsz 200 f. en 9 f per maand. Contract met Willem Albertsz als met Lodewijcxsz. 'Ende sal gehouden weesen als hij aenneempt ende belooft mits desen alle het scheepsgeweer desgel. mede messen, bijlen ende andere diergel. Coopmanschappen van de schepen soo inde selve als oock aen lande sijnde, t onderhouden, suiijveren ende reijnigen naer den eijsch ende nootsaeckelijckheit ten dienste vande Compagnie Deselven sal hij oock gehouden wesen als hij aenneemt en belooft bij desen aen lande de bijlen ende andere scherpgereetschappen vande wilden, die sij gebruijckende sijn te slijpen ende scherp te maecken ende dat alle de proffijten daer van procederende mede sullen sijn ende commen voor die Comp.' (SAA_5075_102/6v-7v; 13)

John Wilson, die als een van de kolonisten van Leigh tussen 1604 en 1606 bij de Oiapoque verbleef, vermeldde de aankomst van twee factors eind 1605 met het schip de *Hoop*, dat uitgereed was in Amsterdam. Het schip kwam uit de Amazone en lag van december tot mei 1606 in de Oiapoque om daarna enige tijd in Cayenne te handelen, alvorens via Trinidad retour te zeilen. Wilson merkte op dat de Nederlandse leggers ruim voorzien waren van handelsgoederen. De Engelse schipper heette Sims en was zo vriendelijk om de Engelsen terug naar Europa te vervoeren.¹⁵

Willem Alberts en Kajoen keerden in 1607 terug in Amsterdam. Zij legden maart 1608 op verzoek van de bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie een verklaring af bij notaris Jan Franss Bruijningh over schipper Pieter Jacobs Geusebroeck van het schip de *Hoope* waarmee zij teruggereisd waren. Louis Delbecque, de reder van het schip, had Geusebroeck in september 1607 laten verklaren dat de reis normaal verlopen was. Het schip van Geusebroeck was 22 mei 1606 vanuit Vlissingen in Zeeland uitgevaren. Het schip lag van midden februari tot midden april 1607 voor de kust van Brazilië en was toen naar de Oiapoque gevaren waar het een maand gelegen had. Vandaar was het naar Cayenne gezeild en na twee weken was het daarvandaan teruggezeild naar Texel waar het 9 september 1607 aankwam.¹⁶ Uit de verklaring van Alberts en Kajoen blijkt dat Geusebroeck mei 1607 met de *Hoope* in de Oiapoque was binnengelopen. Alberts en Kajoen hadden de uitgehongerde bemanning van voedsel voorzien en een paar zieken in hun huis verzorgd. Ze hadden Geusebroeck messen, bijlen en kralen ter waarde van 125 pond tabak gegeven.¹⁷ Bovendien was Alberts samen met hen wel 30 mijl de rivier de Arucaua opgevaren om voedsel van de daar woonachtige Indianen te kopen.¹⁸ Geusebroeck had tegen betaling van tabak

---

¹⁵ ‘Neither had we any store of commodities to trade up in the Maine, as the two Hollanders hath which are there, and were left there at our coming from thence by John Sims, Master of a Ship called the Hope of Amsterdam, of the burthen of one hundred tuns. Fraughted by the Merchants of Amsterdam, and by their Charter partie was bound to lye in the River of Wiapoco, and of Caliane six moneths time, which he did, for he lay with us at Wyapoco from the twentieth of December unto the twentieth of May following, trading with the Indians, and sought most after the Manite stone and Carow, which we call Flaxe. They furnished there two Factors very well with Commodities which they left at Wyapoco. They dealt very kindly with us, for he shipped all our whole company, which were nine of us.’ (Hakluyt 1906: 350) De vermelding van Wilson dat er twee leggers waren, kan betekenen dat Thonissen op een andere plaats was gebleven, bijvoorbeeld op de westelijke oever van de Amazone-delta; er zijn geen verdere vermeldingen over hem gevonden. Misschien is er een verband tussen de naam Sims van de schipper en Meijnert Simissen die pagina 59 noot 13 genoemd werd.

¹⁶ SAA_5075_195/327v 1607 09 26. Waarschijnlijk was Geusebroeck dezelfde schipper Jacobs die in de resolutie van 1 maart 1604 van de Staten-Generaal genoemd werd in relatie met het verzoek van Plancius en Van Zanen. Blijkbaar was hij voor een andere reder gaan varen. Zie Bijlage A 4 voor de tekst.

¹⁷ ‘hebbende dien volgende zij deposanten t voorsz. volck op heurluijden ernstig begeeren ende aenhouden bij geleijt ende geleent seekere messen bijlen, coralen ende de waerdije van hondertvijfentwintich ponden tabak.’ (SAA_5075_195/497)

¹⁸ ‘mede den voorz Willem Alberts zo hij verclaerde met t voorz volck nacht ende dach de reviere op ende neer gevaeren ende herluijden tolck geweest opdat zij mochten victualien krijgen om in Hollandt te

en andere goederen een Indiaan meegenomen naar Amsterdam. Geusebroeck had deze Indiaan, die 'Jan' genoemd werd, na aankomst in Amsterdam aan zijn lot overgelaten waardoor de Guiaansche Compagnie voor de kosten van zijn verblijf opdraaide. Dit was de reden waarom de bewindhebbers van de compagnie een notariële akte lieten opstellen.¹⁹

In april 1609 vertrok Willem Alberts weer naar Guiana als commies op het schip de *Capraeven* onder schipper Thijs Volkerts Mossel uit Monnickendam. Alberts bleef met de onverkochte goederen aan land, het schip keerde in het voorjaar van 1610 terug in Nederland.²⁰ Hieruit kan opgemaakt worden dat de commiezen soms ook als leggers opereerden. Blijkbaar vertrok het schip kort daarna weer naar Guiana want in een andere notariële akte wordt vermeld dat het volk van de *Kemphaen*, dat daar achtergebleven was, waarschijnlijk met de *Capraeven* zou terugkeren. Dat schip functioneerde daar als een drijvend handelssteunpunt waarvandaan andere schepen bevracht konden worden. De *Kemphaen* was april 1610 naar Guiana gevaren en keerde december van hetzelfde jaar terug, waarbij het ook vracht van de *Capraeven* meenam. Uit een latere verklaring blijkt dat de *Capraeven* in Suriname had gelegen.²¹

Casper Alberts verkocht zijn belang in de *Kemphaen* op 22 maart 1611. Misschien was er een verband tussen deze transactie en het verbreken van de relatie van Willem Alberts met de Guiaansche Compagnie.²² In oktober 1611 zeilde de *Roos* voor de compagnie naar Suriname.²³

---

commen, de weijle sonderlinge geen victualien in t schip was als farine is oock met herluijder gevaeren wel dertich mijle inde reviere van Arecou alwaer hij reijlde drie tonnen zeeke vlej[sch] ende andere eetwaren van pottasses, anas, bonanders, hoenders, hazen ende conijnen, de welcke hij niet soo geringe aen boort creech.' (SAA_5075_195/497) De tegenwoordige rivier Arucaua is een zijarm van de Uaçã, het is waarschijnlijk dat met de naam *Arecou* ook de Uaçã bedoeld werd, omdat deze rivier op contemporaine Nederlandse kaarten *Arrocauo* of *Arracow* genoemd werd.

¹⁹ 'Deposeren noch zij deposanten dat den voornoemde Pieter Jacobss Geusebroeck (met wiens schip zijluijden over gecommen ende omtrent ses dagen voor Amsterdam kenisse lestleden alhier te stede gearriveert zijn) een Indiaen die alhier genaempt is "Jan", heeft aengenomen ende van hem ontfangen seeckere toback ende anders, doch alhier gecommen wes[halven] heeft hij den voorseijde Indiaen verlaten sulcx dat zij deposanten den zelve hebben moeten besteden voor vijendertich stuivers ter weecke.' (SAA_5075_195/497 1608 03 15) Alberts verklaarde 'ses dagen' terwijl het volgens de verklaring van Geusebroeck zes maanden geleden was dat de *Hoop* in Nederland gearriveerd was, misschien was het zes dagen sinds Jan was opgedoken.

²⁰ SAA_5075_119/110-110v; 196 479-479v. Hart vermeldde dat Mossel waarschijnlijk als stuurman op de *Zeeridder* had gevaren met Cabeliau. In 1613 voer hij als schipper naar Nieuw Nederland (Hart 1959: 59; 21-33; 56-60; 74-97) Zie voor de functie van de commies hoofdstuk 1: 25.

²¹ '[...]verclaert/ getuicht ende geattesteert hoe waer is dat getuijge omtrent seven jaeren geleden ter dienste van de Voorz Comp met het schip de kapraven daer schipper op was Tijs Mossel van Monnickendam van dese landen gevaren is naer west Indien ende dat hij getuijge op de reviere van suriname t' mopanbon voor ondercoopman van de voorz compagnie omtrent vijer jaeren gelegen hebbende om te handelen.' (SAA_5075_279/55 1617 07 21)

²² Het is interessant dat in het contract waarin de verkoop geregeld werd een clause was opgenomen waarin Casper Alberts afsprak geen handelsactiviteiten op de Wilde Kust te ondernemen en geen aandeel in equipages te kopen zonder deze eerst aan de koper van zijn aandeel te hebben aangeboden. '[...] ende belooven daeromme de voorz Casper Albertsen/ ende vrijwillich[!] vuergeven/ dat hij naer deser bij geen andere of t nieuwe equipagie/ oft toerustinghe/ door hem zelffs oft ijemant anders zal mo[chten] navigeren/

Willem Alberts was toen weer in Amsterdam en had de dienst van de compagnie verlaten want op 3 oktober 1611 ‘insinueerden’ de bewindhebbers hem in verband met een op handen zijnde reis van Alberts naar de Wilde Kust. De bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie waarschuwden Willem Alberts dat zij actie tegen hem zouden ondernemen als hij hun zakelijke belangen op de Wilde Kust op enigerlei manier zou schaden.²⁴ De naam van de concurrent werd niet genoemd in de insinuatie. Delbecque, een mogelijke concurrent, rustte in 1611 de *Hagedisch* uit die naar de Wilde Kust moest zeilen en vandaar naar Trinidad.²⁵ Waarschijnlijk was de concurrent een andere compagnie uit Amsterdam.

De Guiaansche Compagnie had zich in het najaar van 1611 tot prins Maurits gericht om een patent voor haar activiteiten te verwerven. Dit was in eerste instantie gelukt, want in het commissieboek van prins Maurits wordt een patent vermeld dat in november 1611 werd verleend aan Sanen en Dobbesz om als enigen handel te mogen drijven in het gebied tussen de Araguari en de Saramacca op de kust van Guiana. De compagnie stelde in haar verzoek dat zij leggers had in zes rivieren: ‘*Arrowarij, Maijcari, Ekotika, Canemawijm, Serinama ende Sorname*’. De eerste twee rivieren liggen bij de Cabo do Norte, de andere vier zijn de rivieren Cottica, Commewijne, Suriname en Saramacca in het tegenwoordige Suriname.²⁶ Dit patent werd echter in 1612 aangepast en een gelijksoortig patent werd verleend aan een andere Amsterdamse compagnie waarbij Hendrick Fritsen c.s. betrokken was.²⁷

Deze compagnie richtte zich vooral op het gebied tussen de Corantijn en de Orinoco en in het verzoek werd vermeld dat naast het drijven van handel met de Indianen, van wie sommigen blijkbaar in bezoldigde dienst van de compagnie waren, er ook gewassen verbouwd en gezaaid zouden worden. In het verzoekschrift werd vermeld dat er bij de Corantijn een sterkte was

---

handelen oft trafficqueren/ van de Amasones aff tot Serinam toe/ noch oock niet inde reviere vandien/ oft eenich part of deel houden/ noch oock andere daer toe [niet] te onderwijzen/ oft te informeren/ directre[!] oft indirecte[!] in eeniger manier/ alsoo den voorz Gerrit Wolphertssen dat hij sonder de zelve expresse vuergifte de verss actie niet en zoude hebben gecocht/ oft oock begeren te coopen.’ (SAA_5075_123/178v-179 1611 03 22)

²³ ‘van desen lande sal seijlen ende recht door loopen naer Sorinam in West Indien ende opt believen vande voorz bevrachters ofte haer commissen tot drie verscheijden te seijlen, verseijlen inde riviere aldaer’ [...] ‘vanwaer de schipper voorn hij aldaer diligentie met Godtes hulpe seijlen ende keren sal naer deser voors stede van Amsterdamme.’ (SAA_5075_126/3v 1611 10 01; 278/438 1617 06 22)

²⁴ SAA_5075_124/190v-191. Een insinuatie betekende in de contemporaine terminologie dat iemand van iets beschuldigd werd. In dit geval ging het om een waarschuwing waarbij de compagnie Willem Alberts bij voorbaat aansprakelijk stelde voor het gebruik van zijn handelskennis ten nadele van de compagnie.

²⁵ SAA_5075_210/121-122 1611 09 10.

²⁶ KHA A 13 VI-29 1v. Zie Bijlage A 5.

²⁷ KHA A 13 VI-29 51v-52v. Zie Bijlage A 6. Hendrick Frits was actief als tabakshandelaar in Amsterdam, vanaf 1611 wordt hij ook als reder van schepen naar de Wilde Kust genoemd. Jan Hulscher, die in de nieuwe compagnie participeerde, had in 1611 een aandeel in de *Capraeven* gekocht. (SAA_5075_106/12, 44, 119/212, 120/157, 122/193-195, 127/203, 195/181, 268/227) Zie ook Hart over Hulscher in Nieuw Nederland. (Hart 1959: 57)

gemaakt, misschien de post die in 1613 door een Spaanse expeditie verwoest werd.²⁸ In 1612 waren er dus twee Amsterdamse compagnieën actief op de Wilde Kust die allebei een patent voor hun activiteiten hadden verworven.²⁹

Blijkbaar was de belangrijkste handel van de Guiaansche Compagnie verplaatst naar het westen. In verschillende aktes van de Guiaansche Compagnie in het Amsterdamse Stadsarchief worden bestemmingen van de Marowijne tot de Corantijn genoemd, maar er wordt geen melding meer van de Oiapoque gemaakt. In 1614 bevrachtte de compagnie de *Witte Swaen* voor een reis waarbij zowel de Marowijne als de Corantijn aangedaan moest worden.³⁰ Wessel Loeff werd in 1614 gecontracteerd om voor de compagnie in *Maretteque*, de Maratakka rivier, bij de Corantijn, te ‘liggen’, hij zou daaheen reizen met de *Witte Swaen*.³¹ In de bevrachtingscontracten was vaak een clause opgenomen waarin de schipper verplicht werd om passagiers te vervoeren. Blijkbaar werd de compagnie niet afgeschrikt door de Spaanse aanval in 1613 of was het nieuws nog niet bekend geworden. In 1616 bevrachtte de compagnie het schip de *Rode Vos* voor een reis naar Guiana onder andere naar de Marowijne.³²

De schepen die de compagnie contracteerde waren tussen de 90 en 150 lasten groot. Uit de bevrachtingscontracten valt op te maken dat de Guiaansche Compagnie haar schepen direct tussen Nederland en de Wilde Kust liet varen. Dit in tegenstelling tot andere contemporaine equipages uit Amsterdam zoals die van de eerder genoemde Delbecque en die van Wybrant Warwijck die beiden ook Trinidad aandeden.³³

In 1616 kwamen de eerste berichten, dat er iets mis was in Suriname. De *Jonas* van schipper Cotgen Claes van Edam, een concurrerend schip, bezocht in 1616 de Marowijne. Cornelis Jans legde op verzoek van de compagnie 22 september 1616 een verklaring af over deze reis waarbij Willem Alberts de ‘koopman’ op het schip was. Uit deze verklaring blijkt dat Alberts omstreeks maart 1616 bij de Marowijne aan land was gegaan nadat er in een hutje daar een aantal

²⁸ Voor de Corantijn in 1613 zie ook ff hoofdstuk 2: 95-96.

²⁹ Het is opvallend dat in het tweede patent ook een zuidgrens werd genoemd: ‘de landen ende gedeelten vanden gelegen tusschen de riviere Coretinij ende Orinoque beijde incluijs ende tusschen de middel Linie ende de Guianische zee.’ (KHA A 13 VI-29 51v-52v)

³⁰ SAA_5075_134/223-225 1614 02 28. Het bevrachtingscontract vermeldde als bestemmingen de Marowijne, Suriname, Nickerie en Corantijn, het schip moest de rivieren opvaren en passagiers meenemen.

³¹ ‘dat de voornoemde Wessel Loeff bij desen bekent van de voorzegde Dirck Claess van Sanen, Ijsbrant Dobbesen ende de Compie ontfangen te hebben alle de sulcke coopmanschappen als hij op data vant ingaen van dit contract gespecificeert ende getelt heeft in seeckere somarie bij hem onderteekent die hij sal meede neemen ende diermede vaeren van hier naer Maratteque in West Indien, mettet schip van Wessel Harmensz van Amsterdam.’ (SAA_5075_198/17v 1614 03 19)

³² ‘van desen lande sal seijlen ende recht door loopen naer West Indien, namentlijck tot Guijana ende op de eerste reviere genaemt Merriwin ende vandaer te verseijlen opde riviere daer de genoemde bevrachters haere goederen ende volck hebben leggen, om in deselve plaetse elcke vanden te lossen ende te laeden naer t believen vande voorn bevrachters off commis.’ (SAA_5075_143/125-126 1616 04 06)

³³ Voor de referenties van Delbecque en Warwyck zie: SAA_5075_210/121-122; 124/197-198.

stukken letterhout waren gevonden. Dit werd hem noodlottig, want Cornelis verklaarde dat Willem Alberts daarna door de ‘wilden’ was omgebracht.³⁴ Albert Cornelis Schaegeen verklaarde in dezelfde akte dat hij met een ander schip, de *Sint Pieter*, bij de Marowijne geweest was en daar van Indianen gehoord had dat Jan Dams en Barent Cuyper, die het letterhout verzameld hadden, zes maanden daarvóór gedood waren, samen met de andere leggers van de compagnie.³⁵

Willem Alberts werd dus in het voorjaar van 1616 door Indianen gedood die niet nader genoemd werden. De andere leggers waren eind 1615 gedood, waarschijnlijk ook door Indianen. De aanleiding voor dit geweld wordt gedocumenteerd in een aantal verklaringen die op verzoek van de compagnie in 1617 werden afgelegd. Deze verklaringen betroffen gebeurtenissen tussen 1611 en 1614 bij de Suriname rivier. Stoffel Alberts, een broer van Casper en van Willem Alberts, had daar in 1613 verschillende Indianen gedood. Jeurriaen Eldertsz legde 6 mei 1617 de eerste van een reeks verklaringen over de gebeurtenissen in Suriname af en legde de schuld van het conflict met de Indianen bij Stoffel Alberts en Claes de Vries. Deze twee hadden zonder reden een moord begaan op een Indiaanse vrouw in de ‘*bossage van de huijsen af*.’³⁶ Sommige latere verklaringen noemden Jeurriaan, die een neef van Stoffel Alberts was, zelf als één van de medeplichtigen.³⁷ Cornelis Jansz Scheur legde op verzoek van de compagnie een verklaring af

---

³⁴ ‘Ses maenden geleden, onbegrepen in den juisten tijt, comende in West Indien binnen de riviere van Marrawinij, is daer aen lant gevonden een huijsgen boven groen, berosten daerinne was tweehondert acht stucken letterhout welcke hout de schipper van sijn getuyge schip, genaemt Cotgen Claes van Edam, wilde van lant in d’ sijn schip doen laeden. ’T Gunt d’ voorzegde Coopman Willem Alberts weijgerde, seggen ’t hout te hoort ons nyet toe maer competeert de oude Compagnie. Ende is evenwel voorzegde schipper aen lant bij den wilden gevaeren brengende een van voorzegde hout buijten consent van den coopman, ’t scherp verbieden sijn volck ’t selve de coopman te seggen. Verclaerende voorts dat als voorzegde Willem Alberts aen lant van de wilden omgebracht sijnde, d’ voorzegde schipper naer de coopmans doot, opt scheepsvolck begeerde dat sij t voorzegde letterhout. (’t gunt de oude Compagnie naer verclaeringe van de coopman toebehoorde) vant lant ’t schip te brengen, sonder dat de maets oock nyet begeerden te doen, vermits zij verstaen hadden datter de oude Compagnie toequam. Waerover de schipper sulcx siende seijde aen de maets daer toe te bewegen wij moeten doch ballast hebben, welck t ick sal u twee ende twee een stuck hout schencken, sulcx doet zij scheepslujden opden voorzegde beloften, t hout van lant uijt t huijsken aen sloop brochten ende heeft hij getuyge selven ’t voorzegde hout getelt op tweehondert acht stuck, wesende naer sijn gevoelen omtrent vijftien lasten.’ (SAA_5075_277/203) Zie ook Bijlage A 7.

³⁵ ‘Hij getuyge in Juni lestleden met ’t schip Sint Pieter gecomen is voor de voorzegde riviere Marrawinij, ende met den soeloep [sic] de riviere opvaerende bij de wilde ende vragende offer geen hout ofte ander coopmanschappen waeren, heeft van de selve wilde verstaen datter een partije hout geweest was daer Jan Dams ende Barent d’ Cuyper (dienaers vande producenten) gelegen hadden, maer dattet van Willemen volck designerende d’ Voorschreven Willem Alberts, coopman, gekocht was. Verclaerde mede dat naer de verclaeringe van de wilde d’ voorzegde Jan Adams, Barent Cuijper ende andere leggers van de producent doen doot waeren geweest, omtrent ses maenden.’ (SAA_5075_277/203)

³⁶ SAA_5075_271/301. Bens verklaarde dat de vermoorde Indiaanse vrouw een ‘sleeff of dienstbode’ van de compagnie was. (SAA_5075_278/438 1617 06 22) Zie ook Bijlage A 9.

³⁷ ‘Seer wel gekent heeft Stoffel Alberts broeder van Casper Alberts ende Jeuriaen sijn kousijn mitsgaders Claes de Fries [...] gesien ende onder vonden dat d voorzegde Stoffel Albertssen ende Jeuriaen sijn neff metten anderen goede compagnons wesende ende groote familjariteit gebrijckende aldaer te lande gesamentlijck ende elcx in besonder groot tiranie moetwille ende darterheit hebben bedreven soo wel

waarin hij stelde dat Stoffel Alberts in het dorp *Parmurbo* eerst een Indiaanse jongen had verwond en daarna een Indiaanse tolk had gedood. Cornelis noemde deze Indiaan Ballemaj en vermeldde dat hij door de Nederlanders 'Jan' genoemd werd. Misschien was het de 'Jan' die met schipper Geusebroeck in 1607 Amsterdam had bezocht. De acties van Stoffel Alberts leidden tot vergeldingen van Indianen waarbij Nederlandse zeelui en leggers gedood werden.³⁸

Deze notariële verklaringen wijzen op een ernstige verstoring van de handelsrelaties veroorzaakt door het gedrag van Stoffel Alberts en andere Nederlandse leggers. De vijandschap van de Indianen had blijkbaar tot schade geleid aan de handel van de compagnie. De verklaringen die in 1617 opgetekend werden over de gebeurtenissen in 1613 en 1614 waren waarschijnlijk bedoeld als materiaal in een proces om deze schade te verhalen.³⁹

De namen van een aantal leggers van de Guiaansche Compagnie worden gevonden op een anonieme en ongedateerde kaart in het Nationaal Archief die een weergave geeft van de positie van de leggers in het gebied tussen de Suriname en de Corantijn. De kaart bestrijkt het gebied van de Amazone tot de Corantijn rivieren. De kaart vermeldt behalve de namen van de leggers ook de namen van een aantal rivieren en een paar plaatsnamen. Op de kaart zijn grotere en kleinere huizen getekend, sommigen met de namen van leggers, maar bij veel plaatsen zijn geen namen aangegeven; dit zijn waarschijnlijk Indiaanse nederzettingen waar gehandeld werd. De eerder genoemde rivieren '*Arrowarij en Maijari*' zijn weergegeven. Vooral het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn is gedetailleerd afgebeeld. De kaart laat zien dat er een goede kennis was van de waterwegen achter de kust. De locatie van de posten was stroomopwaarts in het

---

aende personen inde companies dienste wesende als aende indiaenen ende swarte menschen aldaer te lande woonende.' (SAA_5075_279/55 1617 07 21 Martijn Cornelis) Zie ook Bijlage A 9.

³⁸ Van Brakel publiceerde in 1914 een transcriptie van deze notariële aktes uit 1617 over het wangedrag van Albertsz. (Brakel 1914) 'Hoe waer is, dat hij getuyge met voors. schip Neptunis in den jaere XVI dertien, onbegrepen in den juisten tijt, gecomen is in West Indien in de revier van Surrenant, ende te lant gaende is aldaer op 't dorp Parmurbo van Marnimbo gecomen Stoffel Albertsz, legger van de compangie der producenten, ende alsdoen gesien, dat de voors. Stoffel Alberts zonder eenige redenen een roer, genaempt een snaphaen, in de hande nam, wel met haegel geladen sijnde, schittende daarmede een jonghman, die op een stoel sat ende nergens aff wiste, soo dapper, dat hij van de stoel sorte, welcke jongman, wesende een indiaen, de Compangie seer dienstich was met de Duytse natie te vertaelen tegens de indianen ende daeromme groote voordeel dede, hyer ende daer met d'selve te reysen ende goet te verhandelen, Hebbende oversulcx hij getuyge uyt mededogentheyte de voors. Indiaen verbonden ende over de vijftich hagels uyt sijn lichaem gehaelt; verclaerde voorts, dat de voors Stoffel Albertsz de matrosen, die met hem getuyge voeren, oprockende, dat zij met hem niet varen soude, gelijk hij oock opgerockent heeft gehad een swart indiaen, genaempt Ballemaj, die onder zijn getuyges volck geheeten werde Jan; 't selve te wege gebrocht hebbende ende met de swart aen 't landt in 't dorp comende, heeft de voors. Stoffel Albertz. den selven swart vermoort off dootgeslagen.' (SAA_5075_278/67v-68 1617 01 31) Zie ook Bijlage A 10.

³⁹ Uit de nadruk op Stoffel als broer van Casper zou opgemaakt kunnen worden dat deze laatste beoogd werd als doel voor een aanklacht, maar er zijn geen verdere 'insinuaties' aan zijn adres gevonden.

gebied achter de kust dat aangeduid werd als woongebied van Caraïben. Op de kaart zijn ankerplaatsen getekend, vaak bij de vestiging van een legger.⁴⁰

Bij de Commewijne rivier lag ‘Blackcherry’.⁴¹ De kaart vermeldt weinig plaatsnamen, maar bij de eerste bocht in de Suriname rivier is *Permurba* wel vermeld. Hoger op de Suriname rivier lag Stoffel. Bij Stoffel staat de naam *Maromba* die Jan Jacobsz Bens in zijn verklaring gebruikte. Hij verklaarde: ‘*te Marumba, een dag gaans van Garnabo, waren als kooplieden van de Compagnie, Stoffel Alberts (broer van Casper Alberts) en Jeuriaen zijn neef benefens Claes de Fries.*’⁴² Verder westelijk lag Martijn Cornelis bij de Para rivier, een zijarm van de Suriname. Wessel Loeff lag ver naar het westen bij de Maratakka rivier, ter hoogte van zijn positie is een ankerplaats in de Corantijn getekend.⁴³ Bij de Corantijn is de nederzetting van de andere compagnie afgebeeld met de naam Tielemans.⁴⁴ De namen van Vlieland en Barent Cuyper zijn niet op de kaart vermeld.⁴⁵ De kaart is waarschijnlijk getekend na 1614 omdat Wessel Loef dat jaar gecontracteerd werd.⁴⁶ Het is mogelijk dat de vervaardiging van de kaart verband houdt met het onderzoek naar de oorzaak van de dood van de handelaars op de Wilde Kust die waren omgebracht door Indianen, en naar de achtergrond van de verwoesting van de post aan de Corantijn door Spanjaarden.⁴⁷

De kaart vormt een bevestiging dat de handelsactiviteiten van Nederlanders in dit gebied van de kust van Guiana, die omstreeks 1605 begonnen, zich ontplooid hadden tot een uitgebreid netwerk van handelssteunpunten. Uit het verhaal van Willem Alberts valt op te maken dat de belangrijkste activiteiten van de Guiaansche Compagnie zich hadden verlegd van de Oiapoque naar de Marowijne, de Suriname en de Corantijn hoewel ook de kust boven Cabo do Norte een vaste bestemming bleef. Een opvallend aspect van de bedrijfsactiviteiten is dat het voor de compagnie commercieel interessant was om haar schepen direct tussen de Nederlanden en de Wilde Kust heen en weer te laten varen.

⁴⁰ NA_4.VEL_652. Zie Bijlage B 6.

⁴¹ Misschien was dit Garnabo.

⁴² SAA_5075_278/438 1617 06 22. Stoffel lag volgens Bens aan de Commewijne: ‘heeft hij getuijge tot Garnabo aende revier de Commewijne omtrent derde halff jaren gelegen om te handelen op welke revier tot Maromba, omtrent een dach gaens van Garnabo.’ (SAA_5075_278/438 1617 06 22)

⁴³ Zie hoofdstuk 2: 65 noot 31.

⁴⁴ Thielemans werd vermeld als participant in het octrooi van september 1612. (KHA A 13 VI-29 1612 09 08 51v-52v) Thielemans was blijkbaar degene die ter plekke optrad als zaakwaarnemer van de ‘nieuwe’ compagnie. Hij wordt in notariële aktes genoemd als commies op een schip dat naar Guiana voer. (SAA_5075_343/41v, 122/193v, 123/203v) Thielemans nam ook deel in de equipage van de *Witte Swaen* in 1616 samen met de Guiaansche Compagnie. (SAA_5075_134/223v-225)

⁴⁵ Barent de Cuyper en Vlieland werden in de verklaringen van Jacob Remmetsz en Bens als boosdoeners genoemd. (SAA_5075_199/160v)

⁴⁶ SAA_5075_198/17v contract met Wessel Loeff d.d. 1614 03 19.

⁴⁷ Het is mogelijk dat het verzoek om hulp van Indianen dat leidde tot de Spaanse expeditie in 1613 verband hield met het gedrag van de Nederlandse leggers.

Dirck Claes van Sanen en IJsbrant Dobbesz waren kooplieden die niet tot de Amsterdamse elite behoorden, maar wel goede relaties met deze elite onderhielden zodat ook zwaargewichten zoals Witsen soms optraden als bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie. De compagnie opereerde als een wisselend verband van partners dat contracten met derden sloot voor specifieke projecten. De contracten met schippers en commiezen betroffen reizen die verrekend werden als de retourgoederen na terugkomst verkocht waren. De contracten met kooplieden waren enerzijds overeenkomsten tot een dienstbetrekking met een gespecificeerd loon, anderzijds was er een commerciële overeenkomst op basis van een cargasoen dat, soms onder borgstelling, uitgegeven werd en waarvan de verrekening ook na verkoop van de retourgoederen plaatsvond.⁴⁸ Sanen en Dobbesz waren gespecialiseerd in de handel op Guiana. De handel was blijkbaar winstgevend genoeg om andere investeerders aan te trekken zoals Casper Alberts. De oprichting van een tweede Amsterdamse compagnie die zich op Guiana richtte is een andere aanwijzing dat de handel met Indianen in deze periode winstgevend was.

De fricties met Indianen als gevolg van wangedrag van sommige leggers, leidden omstreeks 1615 tot het opheffen van de handelsposten van de Guiaansche Compagnie in Suriname. Het Amsterdamse Stadsarchief bevat geen aktes over de activiteiten van de compagnie en haar activiteiten in dit gebied uit de periode na 1617. Individuele bewindhebbers waren wel actief op andere terreinen, maar niet meer met equipages naar de Wilde Kust.⁴⁹

Vreemt verhael van Lourens Lourensz Zeeuw⁵⁰

De tweede Nederlandse bron over handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in Amazonia is van geheel andere aard dan de hierboven geciteerde vermeldingen over de Guiaansche Compagnie. Het enige Nederlandse reisverslag over deze periode is het *Vreemt verhael van Lourens Lourensz. Zeeuw* dat Nicolaes Wassenaer in 1627 publiceerde. Waarschijnlijk is deze publicatie gebaseerd op een verslag uit het archief van de Amsterdamse Kamer van de WIC waar Lourens in 1626 zijn verhaal deed. Dit archief is helaas verloren gegaan waardoor geen verdere informatie beschikbaar is. Het verhaal van Lourens is vooral een contemporain reisverslag en wordt gekenmerkt door een grote hoeveelheid informatie die de moderne lezer onwaarschijnlijk

---

⁴⁸ De zakelijke relaties in de overeenkomsten werden vooral door civiel recht geregeld, vaak stonden contractanten persoonlijk borg. Bij een vermeende schending van de overeenkomst werd eerst een notariële 'insinuatie' gedaan, pas daarna werd een gerechtelijke procedure begonnen.

⁴⁹ IJsbrant Dobbesz richtte zich na 1617 op de Noordvaart, er zijn verschillende vermeldingen van zijn activiteiten in het SAA.

⁵⁰ Wassenaer 1627 in Kempens en Rutgers 2005: 38-41; Voorhoeve en Lichtveld 1980: 15-25. Zie Bijlage A 13 voor de tekst.

zal voorkomen. Toch is het verslag belangrijk omdat het de enige Nederlandse bron is met uitvoerige informatie over de relaties tussen Nederlanders en Indianen in deze periode.

Lourens vertelde dat hij in het voorjaar van 1618 vanuit Vlissingen uitvoer met een klein scheepje van twaalf lasten dat het *Duyffen* heette en uitgerust was door de reder Jan Tijesz. De schipper was Claes de Nayer en de bemanning telde twintig koppen. Het schip was: ‘*Ghedeſtineert om te loopen na de Amazones*’, maar liep noordelijk van de Cabo do Norte voor de kust van het huidige Amapá aan land.⁵¹ Daar werd het schip getroffen door de *pororoca*, een grote golf die in dit gebied optreedt bij de wisseling van de getijden.⁵² Het grootste gedeelte van de bemanning wist een eiland te bereiken, maar toen er na enige dagen een van de zeelieden door de anderen werd gedood en opgegeten, besloot Lourens samen met enige anderen naar het vasteland te zwemmen. Uiteindelijk bleef Lourens met twee metgezellen over.⁵³

Deze drie werden door Indianen gevonden en meegenomen. Lourens noemde deze Indianen de ‘*Arocouros*’. Deze Indianen woonden in een gebied dat Lourens het ‘verdrongen land’ noemde. Hun nederzetting lag bij de rivier de Cacipore. Hun woonplaats telde volgens Lourens wel 1.000 grote huizen waarin per huis wel 500 mensen woonden. Dit volk veranderde elke twee maanden van woonplaats. ‘*En ’t was het gevoelen van dito Lourens, dat sy wel de sterckste waren, alsoo andere haer vreesden, en van haer in d’Oorloghe of d’alghemeyne optreck, die om de twee maenden gheschiede, wechliepen; blyckende niet alleenlijck aen de Maysers, maer oock aen de Guajaporckers, Yaejers, Arowackers.*’ De *Arocouro* aten vooral vis en Lourens vertelde dat hij en de andere twee Nederlanders als slaven van de Indianen tewerkgesteld werden bij de visvangst. De twee andere Nederlanders stierven na drie jaar aan de buikloop. De *Arocouros* waren volgens Lourens menseneters en aten gevangenen op. Na vijf jaar werd Lourens meegenomen op een krijgstoct tegen de ‘*Natie sonder Hoofden*’. Een belangrijk gedeelte van het verslag is gewijd aan deze krijgstoct en aan de beschrijving van ‘het monster zonder hoofd’ dat gevangen werd.⁵⁴

⁵¹ De tekst vermeldt: ‘*cours na de Amazones gheset zijnde, verviel lagher besuyden en quam in Clappopour.*’ De Clappepour wordt op NA_4.VEL_2153 weergegeven onder de Cacipore, dus benoorden de Amazone. Zie Bijlage B 7.

⁵² ‘*Daerop komt de Baar opwaerts, acht of neghen voeten hoogh; werpt het Schip om, en [zij] verlooren daer acht Mans; de rest begaven haer op een Eylant.*’ Dit gebied is tegenwoordig een gewilde bestemming voor surfers die de *pororoca* gebruiken om te surfen.

⁵³ ‘*Als sy drie daghen allegader sonder eten en drincken byeen waren gheweest, bestonden sy te hongheren; gheen spijs voor handen siende, begon d’een op d’ander te letten, en wierter een van allen aenghetast en geslachtet om de rest te voeden.*’ Het verhaal van Lourens begint dus met een vermelding over Nederlands kannibalisme!

⁵⁴ Mensen zonder hoofden waren een geliefd onderwerp in de contemporaine literatuur over Amerika, ook Hondius vermeldde op zijn kaart van 1598 dergelijke mensen. Zie ook Whitehead 1997: 91-101. Zie ook de tekst boven het nawoord: 248.

De Indianen onderhielden blijkbaar contacten met andere Europeanen die de kusten aandeden, want Lourens schreef dat zijn hoop op verlossing daarop gericht was. In het jaar 1625 werden *'dese Arocores van de Guajapocers ter feeste ghenodicht'*. Op dit feest ontmoetten zij *'Zeeuwen, die onder die Natie handelden'*. Blijkbaar vroegen de Zeeuwen naar de situatie van het land en haar bewoners. Toen de Arocouro over de natie zonder hoofden vertelden wilden de Zeeuwen dit niet geloven. De Indianen riepen toen Lourens aan als getuige. *'twelck sy evenwel wilden confirmeren met de ghetuychghnisse van een Flamenco, die wel 'neghentich maenden by haer gheleeft hadde.'* De Zeeuwse handelaars kochten daarop Lourens vrij tegen betaling van een musket en enige bijlen.⁵⁵ Uit het verslag valt op te maken dat de handelaars drie dagen met een kano reisden om bij de verblijfplaats van Lourens te komen, maar in één dag terugvoeren naar hun schip. Dit was een klein vaartuig, een sloep of een jacht, met als schipper *'Leyn in de Balans'*. Het vaartuig hoorde bij het schip van Samuel Lucas die voor de WIC uit Zeeland was afgevaren.

Lourens kwam in 1626 terug in Zeeland.⁵⁶ Familie trof hij daar niet meer aan en daarom trok hij naar zijn zuster die in Medemblik woonde. In november 1626 monsterde hij aan op een schip naar de Middellandse Zee en toen dit schip voor Amsterdam lag werd hij uitgenodigd door de bewindhebbers van de Kamer van de WIC aldaar om zijn verhaal te doen. Lourens vertelde de vergadering dat er in dat land *'Cattoen, Letterhout en andere Waren'* te halen was en dat hij de weg kon wijzen naar de verblijfplaats van de *'natie zonder hoofden'*. Lourens vermeldde nog dat de meeste burens van de Arocouros ook kannibalen waren. *'Ontrent haer vindt men meest al mensch-eter, als de Lanckhayren, Arowackers en Kianen.'* Daarna verstreekte hij interessante informatie over de Yao. *'De Yajes hebbender een afgrijsen af, alsoo het halve Duytschen zijn. De Capiteyn aldaer heeft een schoon Dochterken, by een Nederlander, van sijn Vrouwe gehouden, dat t'eenemaal in zeeden, fatsoen en alles de Zeeuwen ghelijckt.'*

Lourens stelde in zijn verslag dat de Amazones niet ver van de Arocouros woonden.⁵⁷ Hij besloot zijn verslag met de opmerking: *'Indien die binnenlanden versocht mochten werden, men soude veel dinghen, voor ons onbekent, te weeten comen, die nu voor onghelooflijck ghehouden werden en by een yder bespot sijn.'* Het verhaal van Lourens bevat allerlei informatie die veel

⁵⁵ *'Dese Zeeuwen, sulcx vernemende, waren terstont begeerich om dien te lossen, die soo lange tijt onder de Wilde menschen gheleeft hadde. Vraghen terstont of hy te lossen was, daerin sy haer ghewillich thoondeden, als haer een oude Musquet en een Bijl of twee ghegheven wiert.'*

⁵⁶ *'doens de Vloot van de Admiraal Boudewijn Hendricxsz. inquam.'* Voor een verslag van de reis van Boudewijn Hendricxsz zie De Laet. (De Laet 1931).

⁵⁷ *'Niet verre van daer zijn mede Vrouwen die alleen huys houden; sijn fel int schieten, en groote meenichten comen sy tegens d' Arocouros uyt en verdrijven haer als sy haer aentasten, soo dat sy naer laten de Vrouwen langher te bestrijden.'*

moderne lezers als fantasie zullen afdoen. Toch is het waarschijnlijk dat het verslag van Lourens gebaseerd is op zijn eigen ervaringen. In een later verslag van 1623 wordt melding gemaakt van een Zeeuws schip dat voor de kust van Amapá door de *pororoca* was getroffen en daardoor verloren ging.⁵⁸ Op een anonieme kaart van de Amazone-delta in het Nationaal Archief is tegenover het eiland van Marajó de vermelding te lezen dat daar een sloep van Samuel Lucas was vergaan.⁵⁹ Het verslag is een bevestiging van het bestaan van handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen op de kust van het tegenwoordige Amapá. Het is ook een van de weinige documenten die informatie verschaffen over de vaart van de Zeeuwen op dit gebied in deze periode.

Handelsplaatsen 1600-1620

Het anonieme citaat aan het begin van dit hoofdstuk noemde *punto della Rae*, punto de Araya als het begin van Guiana. De Nederlandse zoutvaart op Araya was al vanaf het eind van de zestiende eeuw een bron van zorg voor de koloniale bestuurders aan het Spaanse hof. In het begin van de zeventiende eeuw begonnen nieuw benoemde bestuurders in het Caraïbisch gebied met de uitvoering van een politiek die gericht was op het tegengaan van de handel van de bewoners van Spaanse koloniën met de Franse, Engelse en Nederlandse schippers.

De troonsbestijging in 1603 van de katholieke Jacobus I bracht Engeland en Spanje nader tot elkaar. Koning Jacobus I brak met het beleid van zijn voorganger Elisabeth I en zocht toenadering tot Spanje. Raleigh was een van de slachtoffers van deze politiek en werd onthoofd na zijn mislukte tocht naar Guiana in 1617. Ook andere Engelsen die op Guiana handelden werden het slachtoffer van het nieuwe politieke klimaat waar aanvallen op Spaanse koloniale vestigingen vanuit Engeland niet langer getolereerd werden.⁶⁰

Een belangrijk effect van deze ontwikkeling was dat de Nederlandse pandsteden, met name Vlissingen, steeds vaker gebruikt werden voor Engelse ondernemingen naar Spaans Amerika die vanuit Engelse havens problemen zouden kunnen opleveren. In 1609 veranderde ook de verhouding tussen de Nederlandse Republiek en Spanje door het sluiten van een bestand tussen de beide naties. Dit bestand duurde tot 1621 en werd bekend als het Twaalfjarig Bestand. Door deze overeenkomst werden Nederlandse inbreuken op de Spaanse handelspositie in Amerika illegaal. Dit is waarschijnlijk mede een van de redenen waarom er relatief weinig

---

⁵⁸ Forest 1916: 235-236.

⁵⁹ NA_4.VEL_685: 8 'is een Indiaens dorp al waer Samuel Lucas over 12 jaer sijn schaloupe verloor.'

⁶⁰ Lorimer geeft voorbeelden van handelaars die in Engeland vervolgd werden voor handel in tabak bij Trinidad en de Orinoco. Lorimer merkte wel op dat sommige Engelse autoriteiten het niet eens waren met het nieuwe beleid en overtreders beschermden. (Lorimer 1978: 144-146)

Nederlandse bronnen beschikbaar zijn over de activiteiten van Nederlanders op de kusten van Guiana in deze periode.⁶¹

De Spaanse maatregelen tegen de handel met Noord-Europeanen leidden in het begin van de zeventiende eeuw tot veranderingen in de handelsstromen. In 1605 werd een aantal Nederlandse zoutvaarders bij Araya door een Spaanse oorlogsvloot verrast. Daniël de Moucheron, een zoon van Pieter de Moucheron, de broer van Balthasar, werd door de Spanjaarden bij de zoutpan opgehangen.⁶² De zoutvaart op Araya verminderde sterk nadat de Iberische havens door het afgesloten bestand in 1609 weer toegankelijk werden voor Nederlandse schepen. De Spaanse maatregelen waren echter niet alleen tegen de zoutvaart gericht, maar tegen alle vormen van ongeoorloofde handel, de contrabande. De explosieve groei van het tabaksgebruik in Europa had tot een uitgebreide sluikehandel in dit product geleid. Om deze handel tegen te gaan probeerden de Spaanse autoriteiten de teelt van tabak te verbieden. Om dit verbod te handhaven werden op sommige plaatsen de bewoners van afgelegen nederzettingen gedwongen verplaatst.⁶³

Ook langs de kust van Venezuela werd de tabaksteelt bestreden. De ban op tabakscultuur in de regio van Margarita en Cumaná, in 1606 afgekondigd voor de periode van tien jaar, was een belangrijke stimulans voor de tabaksaanplant op Trinidad en bij de Orinoco. Daarnaast werd Trinidad een markt voor de Spaanse tabaksproducenten van Cumaná tot Caracas. Onder de Spaanse gouverneur Fernando de Berrio ontstond in het begin van de zeventiende eeuw een levendige handel. Trinidad en de Orinoco werden belangrijke bestemmingen voor de Nederlandse koopvaardij.⁶⁴

In 1612 werd Fernando de Berrio afgezet en in 1613 werd een ban op de teelt van tabak afgekondigd wat tot een vermindering van de Nederlandse vaart leidde. Vanaf 1612 werd de handel vaak gevoerd door Portugese slavenhandelaren die voor Engelse en Nederlandse handelssyndicaten voeren. Zij verscheepten de in Trinidad ingekochte tabak direct naar Engeland en Nederland.⁶⁵ Vanaf 1612 werden Trinidad en de Orinoco-delta wel aangedaan door Nederlandse schippers maar werden de risico's van gewelddadige acties van de Spaanse

---

⁶¹ Zie ook Goslinga over de Nederlandse activiteiten op de Zuid-Amerikaanse kusten tijdens het bestand met Spanje, er was veel verzet in de Republiek tegen het bestand met Spanje. (Goslinga 1971: 73-85)

⁶² Goslinga 1971: 123-124; 127.

⁶³ Op het eiland Hispaniola leidde deze Spaanse politiek tot een dermate grote ontvolking dat het westelijk gedeelte van dit eiland door Fransen werd gekoloniseerd onder de naam Haïti. (Andrews 1978: 121-123)

⁶⁴ Lorimer 1978.

⁶⁵ Boomert 2002: 99. Andrews 1978: 229-230; Klooster 1998: 28; Lorimer 1989: 153-155.

autoriteiten steeds groter en verhardden de verhoudingen.⁶⁶ In 1613 werden Spanjaarden op Trinidad aangevallen door Nederlandse ‘piraten’ ondersteund door Caraïbische Indianen in *pirogues*, misschien als vergelding voor het verwoesten van een Nederlandse nederzetting bij de Corantijne rivier door Spanjaarden in hetzelfde jaar.⁶⁷

De Spaanse activiteiten leidden tot een sterke reductie van de Indiaanse bevolking op het eiland. In 1593 schatte Antonio de Berrio de Indiaanse bevolking van Trinidad op 35.000. In 1612 was deze geslonken tot 4.000 personen. Handel in Indiaanse slaven was één van de oorzaken. Fernando de Berrio verkocht in 1605 Indianen uit Trinidad als slaven voor de parelvisserij bij Margarita. De vraag naar arbeid leidde tot de invoer van Afrikaanse slaven waarbij ook Nederlanders betrokken waren. In 1606 werd melding gemaakt van de verkoop van Afrikaanse slaven aan Fernando de Berrio door een Nederlandse handelaar Isaac Du Verne genaamd. Alhoewel er waarschijnlijk ook Indianen bij de Nederlandse handel op Trinidad en de Orinoco betrokken waren; lag de nadruk op handelsrelaties met Spaanse kolonisten. De handel van Nederlanders met Indianen op het eiland van Trinidad bleef waarschijnlijk beperkt tot incidentele contacten, vooral op de zuidkust van het eiland.⁶⁸

Het werd tussen 1600 en 1620 gebruikelijk dat schepen van Nederland eerst naar Araya zeilden om een lading zout in te nemen alvorens verdere handel in de Caraïbische zee te ondernemen; dit blijkt onder andere uit het bevrachtingscontract van het schip de *Wassende Maen*, dat in 1605 werd uitgestuurd werd om achter de schepen van Du Verne aan te gaan.⁶⁹ Na 1650 zijn er regelmatig vermeldingen van verkeer naar de Wilde Kust vanuit het westen waarbij vaak zout verhandeld werd. Het is mogelijk dat sommige schepen die zout haalden bij Araya daarna doorvoeren naar de kust van Guiana om zout met Indianen te verhandelen, zoals in hoofdstuk 1 werd opgemerkt; maar daar zijn in deze periode geen vermeldingen van gevonden.⁷⁰ De meeste schepen die langs de Wilde Kust voeren volgden de route die eerder door de expeditie van Cabeliau gevolgd was. Het scheepvaartverkeer naar de Wilde Kust liep in de periode 1600-1620 van oost naar west en Trinidad en de Orinoco waren het eindstation van de route langs de kust van Guiana. De handel in deze regio was echter, zoals eerder gesteld, in de eerste plaats op

---

⁶⁶ Delbecque ‘insinueerde’ schipper Bens van de *Hagedisch* dat hij gewaarschuwd was om niet op Trinidad te handelen als het gevaarlijk was; Bens had dat toch gedaan en was daarom zelf verantwoordelijk voor de consequenties. (SAA_5075_375/344 1612 07 16)

⁶⁷ Pirouges zijn grote zeewaardige kano’s die soms wel een bemanning van 50 koppen hadden. Voor de referentie van de aanvallen op Trinidad (Lorimer 1978: 147; Blue Book 1896; Whitehead 1988: 85-86).

⁶⁸ Boomert 2002: 91; 94-96. De Laet vermeldde als bewoners Yao, Arawak, Salvaio en bij de Spaanse nederzetting Carinepagotes. (De Laet 1625: 489-490)

⁶⁹ SAA_5075_102/90v-93 1605 09 24.

⁷⁰ Williams 2003: 343.

Spaanse kolonisten gericht en niet op Indianen. De plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden lagen vooral oostelijk van de Orinoco-delta.

Sommige historici hebben gesteld dat de eerste Nederlandse vestigingen in dit gebied vooral in westelijk Guiana waren begonnen.⁷¹ Op gezag van Edmundson, die als bron het verslag van Scott uit 1669 gebruikte, wordt 1616 als het jaar genoemd waarin een Zeeuwse expeditie een eilandje tussen de Essequibo en Mazaruni rivieren aandeed. Daar werd een fort, dat waarschijnlijk door Portugezen gebouwd was, het centrum van een Nederlandse nederzetting die meestal fort Kykoveral genoemd wordt. De Essequibo lag binnen het bereik van Spaanse expedities zoals gedocumenteerd werd in het verslag van Ley waaruit in hoofdstuk 1 werd geciteerd.⁷² De ligging van Kykoveral ver achter van de kust bood een goede verdediging tegen een Spaanse aanval. Elke aanvalsmacht moest langs de Indiaanse dorpen verder stroomafwaarts, waardoor er ruim tijd was om alarm te geven. Er zijn echter geen verdere bronnen gevonden die informatie verschaffen over de Nederlandse handelsrelaties tussen 1600 en 1620 met Indianen in westelijk Guiana, zodat dit onderwerp pas in het volgende hoofdstuk besproken kan worden.⁷³

De beschikbare bronnen, zoals de eerder geciteerde vermeldingen over de Guiaansche Compagnie, wijzen op oostelijk Guiana als de belangrijkste bestemming voor de Nederlandse vaart in de periode direct na de verkenning door Cabeliau. De eerste activiteiten van de Guiaansche Compagnie waren op het gebied tussen Cayenne en de Oiapoque gericht. Ook buitenlandse bronnen, zoals Spaanse rapporten, de verslagen van Leigh, Harcourt en het eerder geciteerde verslag van Wilson, maakten melding van Nederlandse schepen die bij de Oiapoque handelden met Indianen en Europese kolonisten.⁷⁴

De Oiapoque was aanvankelijk de belangrijkste bestemming voor Nederlandse en Engelse expedities. Het is niet duidelijk waarom er geen pogingen tot het vestigen van nederzettingen ondernomen werden bij Cayenne. Wel werd Cayenne door vrijwel alle passerende

---

⁷¹ Hartsinck stelde zonder duidelijke bronnen te geven dat een Nederlandse post in 1596 door Spanjaarden werd vernietigd. Edmundson nam deze informatie over. (Edmundson 1901: 659; Goslinga 1971: 413; 579) Netscher bestreed de lezing van Hartsinck en Edmundson. (Netscher 1888: 39-43)

⁷² In 1620 doken twee Engelse schepen bij de Orinoco-delta op die tevergeefs tabak vroegen als losgeld voor Spanjaarden die ze bij de Essequibo gevangen hadden genomen. (Lorimer 1978: 149)

⁷³ Voor Nederlandse historici die de vestiging in 1616 plaatsten (Goslinga 1971: 413; Roos 1992: 11-12). Grol noemde in de periode 1590-1620 geen Nederlandse vestiging bij de Essequibo. (Grol 1942: 17) In 1616 werden de Engelse pandsteden Vlissingen, Rammekens en Brielle door Van Oldenbarnevelt vrijgekocht wat tot opheffing van de Engelse garnizoenen leidde en waardoor er volk voor koloniale ondernemingen beschikbaar was.

⁷⁴ Leigh en Wilson vermeldden verschillende Nederlandse schepen tussen 1604 en 1607. (Hakluyt 1906: 320; 343; 346) Harcourt gaf als voorbeeld een Nederlander, 'Mr Henry Hovenaer', die in 1610 een reis had gemaakt naar de Oiapoque in Guiana en die later in Londen woonde in Thames street 'neere unto Cole harbour'. (Harris 1928: 106)

schepen aangedaan. Ook door Nederlanders: Nederlandse toponiemen voor de gevaarlijke klippen in zee bij het eiland van Cayenne op contemporaine kaarten zijn stille getuigen van deze vaart. Cayenne en de Oiapoque waren in de periode van 1600 tot 1620 het belangrijkste maritieme *rendez-vous* op de kust van Guiana.⁷⁵

Vanaf 1610 werd het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn het belangrijkste werkterrein voor de Guiaansche Compagnie. Deze verschuiving naar het westen laat zich niet duidelijk verklaren uit de beschikbare bronnen. Het is mogelijk dat de Engelse aandacht voor het gebied bij de Oiapoque van invloed is geweest op het verschuiven van de Nederlandse handelssteunpunten naar het westen. De expeditie van Harcourt in 1609 had duidelijke territoriale aspiraties die mogelijk tot conflicten met de Nederlandse leggers geleid hebben. Noch in Nederlandse, noch in Engelse bronnen zijn daar echter vermeldingen over te vinden. Harcourt beschreef hoe verschillende Nederlanders goed hadden verdiend aan reizen naar de Oiapoque.⁷⁶ Ook de Fransen interesseerden zich voor de Oiapoque en Cayenne, in 1604 bezocht een Franse expeditie deze plaatsen. De voornaamste aandacht van de Fransen lag echter verder oostelijk; dit zal hieronder beschreven worden.

De conflicten tussen Indianen en Nederlandse leggers in Suriname tussen 1612 en 1617 leidden waarschijnlijk tot het beëindigen van de handelsactiviteiten van de Guiaansche Compagnie, maar niet tot het beëindigen van alle handelsrelaties van Nederlandse schippers en Indianen. Hoewel er geen verdere vermeldingen van Nederlandse handelssteunpunten in dit gebied zijn, verschijnen er ook na 1620 berichten over Nederlandse schepen die handel dreven tussen de Marowijne en de Corantijn. De Nederlandse handelsrelaties met Indianen op de kust van Guiana tussen 1600 en 1620 ontwikkelden zich echter niet alleen in westelijke, maar ook in oostelijke richting.⁷⁷

Het citaat bij de inleiding van dit hoofdstuk laat zien dat de Portugese nederzettingen ver van Guiana verwijderd waren. Aan het eind van de zestiende eeuw hadden Portugezen vanuit Pernambuco hun invloedssfeer naar het noorden uitgebreid en de Fransen verdreven uit de tegenwoordige Braziliaanse staten Paraiba en Rio Grande do Norte. In hoofdstuk 1 werd bericht dat de noordelijke kust van Brazilië vanaf het eind van de zestiende eeuw door Fransen bezocht werd en dat er bij het gebergte van Ibiapaba een nederzetting gesticht was. In het begin van de

---

⁷⁵ Zie Bijlage B 9 voor de toponiemen. 'Wiapoco, the onely Rendevous for shippes that trade upon that Coaste.' (Harris 1928: 115) Het is mogelijk dat de 'migranten' zoals Yao, Shebayo en Arawak bij de Oiapoque de Europeanen aantrokken omdat deze streek minder geschikt voor bewoning was. De Kalina bij Cayenne beheersten een streek die veel vruchtbaarder was en hielden Europeanen op grotere afstand.

⁷⁶ Harcourt noemde Hovenaer en Lull. (Harris 1928: 106, 121)

⁷⁷ Zie voor deze vaart ff hoofdstuk 3: 104; 111; 117-118.

zeventiende eeuw werd deze nederzetting door een Portugese expeditie verwoest, maar Franse handelaars bleven verder westelijk langs de kust actief.⁷⁸

De eerder genoemde Franse expeditie die in 1604 Cayenne bezocht, was een verkenning die leidde tot de stichting van een grote Franse nederzetting op het eiland van Maranhão in het jaar 1611. Deze nederzetting werd in 1614 aangevallen door een Portugese expeditie en werd in 1615 definitief veroverd.⁷⁹ Deze actie was het antwoord van het Spaanse hof op de toenemende activiteiten van Noord-Europeanen in de Amazone-delta. São Luís, de voormalige Franse nederzetting, werd het bestuurscentrum van waaruit het Portugese gezag verder uitgebreid werd in de richting van de Amazone-delta. In het jaar 1616 werd het fort *Presepio* gesticht op de oostelijke oever van de Amazone waar nu de Braziliaanse stad Belém ligt. Op aanwijzingen van een daar aangetroffen Fransman werd een ‘Vlaming’ gevangen die informatie verstrekke over Nederlandse forten verder westelijk.⁸⁰ Berredo vermeldde dat de Portugezen begin augustus 1616 hoorden dat een Nederlands schip 40 mijl verder met de Indianen handelde. Pedro Texeira en Gaspar de Freitas ondernamen een actie waarbij het Nederlandse schip in brand werd gestoken, slechts een scheepsjongen werd gered.⁸¹

Hieruit kan worden opgemaakt dat Nederlandse schepen en handelaars actief waren op de noordelijke kust van Brazilië. De Nederlandse bronnen voor deze activiteiten zijn echter minimaal.⁸² In 1600 voer de schipper Jan Bautista Sijens van Texel naar de noordkust van Brazilië met als gids een Fransman die daar onder de Indianen had geleefd. In het jaar 1610 bezocht een Nederlands schip uit Amsterdam het gebied rond het eiland van Maranhão. In het verslag van schipper Hendrick Hendricksz Cop is te lezen hoe daar contact met verschillende Fransen werden gelegd. Deze Fransen handelden met Indianen en hadden volgens het verslag ook twee goudmijnen ontdekt. Het verslag beschrijft hoe de Amazone rivier langs binnenwateren bereikt kon worden. Ook werd contact gemaakt met opvarenden van een schip uit Rotterdam dat daar in de buurt handelde.⁸³ Dit zijn de enige beschikbare Nederlandse bronnen voor de activiteiten van Nederlanders in de oostelijke Amazone-delta in deze periode.

⁷⁸ Zie hoofdstuk 1: 33 noot 44.

⁷⁹ Moreno 2001; Evreux 1864; Abbeville 1614, 1623.

⁸⁰ Lorimer 1989: 171. Andres Pereira vermeldde dat uit het verhoor bleek dat er kortgeleden drie Nederlandse schepen waren vertrokken.

⁸¹ Berredo: 118-119. Misschien betrof het hier het verlies van de boot van Samuel Lucas dat op de kaart NA_4.VEL_685 werd vermeld. Zie hoofdstuk 2: 72 noot 59 over Lucas.

⁸² De expeditie van Paulus van Caerden, die in 1604 Bahia en Pernambuco aandeed, wordt soms genoemd als een eerste Nederlandse poging tot het vestigen van een nederzetting. IJzerman wees erop dat de vermelding die Van Meteren deed over een lading bouwmaterialen op de vloot niet in de bronnen terug te vinden was en daarom waarschijnlijk onjuist was aangezien het hier vooral een strooptocht betrof en er ook geen overvullige bemanning werd meeegenomen. (IJzerman 1918: 174)

⁸³ Bondam 1907.

De ongedateerde vermeldingen die De Laet in 1625 maakte van de Zeeuwse forten *Nassau* en *Orange*, die bij de monding van de Xingú gesitueerd worden, hebben tot veel speculaties geleid over de activiteiten van Nederlanders in de centrale Amazone-delta. Edmundson dateerde de forten vóór 1600.⁸⁴ Lorimer dateerde de bouw van de forten in de periode 1600-1615.⁸⁵ Het is namelijk onwaarschijnlijk dat de Nederlanders al vóór de eerste Engelse verkenning zo ver stroomopwaarts doorgedrongen waren.⁸⁶ De beschikbare bronnen wijzen op een geleidelijke expansie naar het zuiden vanaf de Oiapoque, die ook als basis voor de contemporaine Engelse verkenningen diende. Uit het verslag van Lourens Lourensz kan opgemaakt worden dat de Nederlanders wel handelden op de kust tussen de Oiapoque en de Cabo do Norte, maar dat de activiteiten van de Guiaansche Compagnie niet tot permanente vestigingen leidden, waarschijnlijk omdat dit gebied erg moerassig was.

De hertog van Lerma schreef in 1615 een rapport met de informatie dat een anonieme Nederlandse informant gemeld had dat Pieter Lodewijcxsz en zijn zoon Pieter Pietersz Alost rapport aan de Staten-Generaal hadden uitgebracht van hun verkenning van de Amazone in 1614 en met de Zeeuwse koopman Moor een nieuwe onderneming voorbereidden. De Nederlanders hadden huizen bij de Oiapoque gebouwd en waren teruggekeerd met een rijke lading tabak en orleaan. Het rapport maakte melding van een Nederlandse kaart waar de plaatsen van Nederlandse vestigingen waren opgetekend.⁸⁷

---

⁸⁴ De datering die Hartsinck gaf, zonder verdere bronnen te vermelden, heeft een rol gespeeld bij de algemene acceptatie van de stichtingsdatum van deze forten. (Hartsinck 1770: 206-207; Edmundson 1903: 642; Goslinga 1971: 76) De Laet gaf geen datering: 'Onse Nederlanders hebben eenighe jaren herwaerts dese groote reviere beginnen te frequenteren/ ende die van Vlissingen hebben op deselve twee fortjens ende woonplaetsen gheleght van welck het eene ghenaeamt Nassau is ghelegghen op Coyminne, welck ghelijck een Eylandt is/ achthien oft twintigh mijlen langh/ maer smal/ ende ghelijck met een kreecke van 't vast landt af-ghescheyden ende wert ghereeckent by de tachtentich mijlen de rievier op te wesen. Het ander ghenaeamt Oragnien, leght seven mijlen neder-waerts.' (De Laet 1625: 463)

⁸⁵ Lorimer 1989: 51-56.

⁸⁶ In het Portugese verslag van het verhoor van de Vlaamse factor in 1615 werden de Nederlandse vestigingen beschreven als twee houten forten met 250 tot 300 man. Ze hadden twee suikermolens en laadden hun schepen met suiker en dat wat het land verder bood. Lorimer concludeerde dat het hier de forten 'Materou' en 'Gormoarou' bij 'Cogemine' aan de monding van de rivier de Xingú betrof, omdat de Portugezen de term 'Cabo do Norte' gebruikten voor het gehele gebied van het Noorderkanaal. Deze lezing kan bestreden worden. De vestigingen op de westelijke oever waren immers al bekend bij de Portugezen zoals uit het verslag van Pereira blijkt, waarom zouden er dan andere vestigingen dan die op de westoever bedoeld worden? Bovendien waren er veel minder mensen in de forten toen ze in 1623 door Portugese troepen veroverd werden. Het verslag van Cochado meldde veertien man in Materou en achtentwintig man in Gormoraou. Misschien is het een aanwijzing dat de forten bij de Xingú in 1616 nog niet bestonden. (Lorimer 1989:53)

⁸⁷ Pieter Lodewijcxsz en Pieter Pietersz hadden vanuit de Oiapoque voor april 1615 een tocht 100 mijl stroomopwaarts over de Amazone gemaakt. (Goslinga 1971: 80; Lorimer 1989: 158-159) Lorimer veronderstelde dat de Nederlandse forten bij de Xingú misschien het resultaat van de expeditie van Lodewijcxsz waren. (Lorimer 1989: 53)

Edmundson vermeldde dat een expeditie van Pieter Adriaensz uit Zeeland met het schip de *Gouden Haen* in 1616 een groep van 130 meest Engelse kolonisten uit Vlissingen en Rammekens, van wie sommigen met gezinnen, achterliet in de buurt van de samenvloeiing van de rivier *Ginipape* met de Amazone. Ze onderhielden goede relaties met hun Indiaanse burens de *Supanes*. De *Supanes* hielpen de kolonisten met het planten van tabak en orleaan. Het schip de *Gouden Haen* uit Vlissingen vertrok na vier maanden. Het schip kwam het jaar daarna terug en zeilde naar Nederland met een rijke lading tabak, orleaan en letterhout. De lading bracht 60.000 pond sterling op.⁸⁸ De *Ginipape* wordt tegenwoordig de rivier Paru genoemd, Lorimer plaatste de vestiging bij de samenvloeiing van de Paru met de Amazone.⁸⁹ In een Portugees verslag van Andres Pereira over de situatie in de Amazone-delta uit 1616 werd ook melding gemaakt van de bouw van een Nederlands fort ver stroomopwaarts, misschien was het de expeditie van de hierboven genoemde Pieter Adriaensz.⁹⁰

Een belangrijk probleem bij het beschrijven van deze Nederlandse activiteiten is wederom de schaarste aan bronnen. De belangrijkste contemporaine historische bronnen bestaan uit Portugese verslagen die vanaf 1615 gemaakt werden, en uit verspreide vermeldingen in Engelse bronnen. De Portugese kennis was in deze periode echter nog zeer beperkt en vooral gebaseerd op informatie van bevriende Indianen. Verdere verkenningen van Portugese kant werden belemmerd door het ontstaan van een algemene opstand van de Tupinambá en Nhengaiba Indianen tegen de Portugese aanwezigheid in dit gebied.⁹¹ Tussen 1618 en 1621 kon de Portugese vestiging in Belém zich slechts met moeite handhaven. De Portugese verslagen van na 1620 verstrekken meer details. Uit verhoren van gevangenen in deze verslagen valt op te maken dat de eerste Nederlandse vestigingen op de westelijke oever van de Amazone-delta waarschijnlijk dateerden uit de periode tussen 1605 en 1610.⁹²

De toponiemen op de contemporaine kaarten zijn een aanwijzing dat dit gebied in deze periode inderdaad regelmatig door Nederlandse schippers werd bezocht. In het Nationaal Archief wordt een anonieme manuscriptkaart bewaard die in de catalogus gedateerd wordt omstreeks 1675. Het is echter waarschijnlijker dat deze kaart dateert uit de periode tussen 1610 en 1620. De

---

⁸⁸ Edmundson gebruikte als bron een anoniem en ongedateerd manuscript in de Sloane collectie in de *British Library* dat aan Scott wordt toegeschreven. (Edmundson 1901 647-48; Williamson 1923: 68; Goslinga 1971: 80-81, 534)

⁸⁹ Scott plaatste de vestiging op een landtong tussen de *Coropatube* en de *Ginipape*. (Lorimer 1989: 53-56) De transcriptie van het fragment uit het Sloane Manuscript. (Ibidem: 163-165)

⁹⁰ Lorimer 1989: 170-174.

⁹¹ Lorimer 1989: 185-186.

⁹² De Portugezen die de Nederlandse en Engelse vestigingen in 1623 aanvielen op de westelijke oever hoorden dat de Nederlanders er achttien jaar waren en de Engelsen met de Ieren veertien jaar. (Lorimer 253) Dit plaatst de eerste leggers omstreeks 1605.

kaart vertoont een aantal toponiemen die niet op de kaart voorkomen die de Engelse cartograaf Tatton in 1615 van de Amazone-delta maakte, maar sommige van deze toponiemen worden wel gevonden op de kaart van Guiana die De Laet in 1625 publiceerde.⁹³

Een Nederlands toponiem kan gezien worden als de uitdrukking van een geregeld verkeer. De Nederlandse toponiemen zoals *Waterhuys*, *Naegat* en *Roehoeck* zijn een aanwijzing voor een regelmatige Nederlandse vaart. Deze toponiemen worden vooral gevonden op de westelijke oever van de Canal do Norte. De eerste plaatsen waar Nederlanders handelden zijn *Matianen* dat iets ten zuiden van *Sapno* lag en *Hoeck van Waterhuys* tegenover de zuidelijke punt van *Arowen eiland*, dat tegenwoordig Ilha de Caviana de Dentro heet. *Sapno* of *Sapenou* werd het belangrijkste *rendez-vous* voor de vaart via het Canal do Norte op de Amazone rivier. Op de beschikbare Nederlandse contemporaine maritieme overzichtskaarten van het gebied tussen Trinidad en de Amazone rivier wordt *Sapno* meestal vermeld.⁹⁴ De cartografische bronnen wijzen dus op een geregelde Nederlandse vaart op deze bestemmingen in deze periode.

De eerste nederzettingen op de westelijke oever van de Amazone-delta werden vooral door Engelsen en Ieren gesticht, maar de Nederlandse betrokkenheid bij deze ondernemingen was constant en belangrijk. Deze Nederlandse betrokkenheid kwam vooral uit Zeeland en vooral uit

---

⁹³ NA_4.VEL_2153. Zie Bijlage B 7. Een aantal kenmerken van de kaart zijn aanwijzingen voor een datering. Harcourt vermeldde dat de rivier de Kaw in 1609 onbewoond was, op de kaart 2153 wordt bij de Kaw 'Iaio' als etnoniem vermeld. Linksonder op de kaart zijn aantekeningen gemaakt. De ene aantekening vermeldt dat plaatsen gemerkt met een kruis niet voorkomen op het origineel. Het gaat hier dus om een kopie van een andere kaart die door iemand gekopieerd en verbeterd is. Daaronder vermeldt een aantekening 'de Jajos en Arawacas sijn naties hier gedreven door de Spagnaerden'. Dit is informatie van het einde van de zestiende eeuw. De toponiemen van 2153 stoppen in het gebied waar De Laet in 1625 verder zuidelijk de Iers-Nederlandse nederzetting *Tauregue* vermeldt. Al deze details maken het waarschijnlijk dat deze kaart een kopie is van één of meer kaarten die gebaseerd zijn op gegevens uit de periode 1600-1615. Het origineel is waarschijnlijk door De Laet geraadpleegd.

Sara Tyacke publiceerde een studie van Engelse kaarten die de verkenning van de Amazone in de periode 1590-1630 documenteren. De Engelse cartograaf Gabriel Tatton publiceerde verschillende kaarten van dit gebied. De kaart van Tatton uit 1615 is waarschijnlijk gebaseerd op de gegevens van Matthew Morton. Tyacke vergeleek de toponiemen op deze kaart met die van De Laet uit 1625. Ook vergeleek Tyacke de toponiemen op de kaart van Robert Dudley met die van Tatton en De Laet. Opvallend is dat de vestigingen bij de Xingú die De Laet in 1625 aangeeft op de inzet rechtsboven op de kaart niet weergegeven worden bij de benedenloop van de Amazone. Tyacke merkte op dat de Nederlandse nederzettingen bij Materoo en Gormoarou ook niet op de kaart van Tatton uit 1615 afgebeeld waren. Bij Tatton werd wel Comaranowa vermeld, wat waarschijnlijk overeenkomt met Gormoarou. Zij concludeert dat het waarschijnlijk is dat er een andere kaart geweest moet zijn met toponiemen in het gebied van de Araguari zuidwaarts langs de westelijke oever van het Canal do Norte. Zij refereert aan de kaart in het Nationaal Archief NA_4.VEL_2153, maar dateert deze kaart op 1675. (Tyacke 1980) Bij De Laet worden vermeld: Sapenou, Weywey, Waterhuys, Roehoeck, maar er worden ook andere toponiemen vermeld zoals Puripore kil en Parhito. Voor vergelijking van de toponiemen bij Tatton (1615), De Laet (1625) en NA_4.VEL_2153. Zie tabel B 3 Bijlage B 14.

⁹⁴ NA_4.VEL_2153; NA_4.VEL_651; De Laet 1625: 455-456.

Vlissingen.⁹⁵ De verslagen van de Engelse expedities naar de Amazone van Thornton (1608), Matthew Morton en Roe (1610) vermeldden een Nederlandse inbreng.⁹⁶ Roe zocht in 1613 in Vlissingen naar een bemanning voor zijn nieuwe expeditie naar de Amazone rivier.⁹⁷ Deze gegevens wijzen op een ontwikkeling van Engelse en Ierse nederzettingen tussen 1605 en 1615 vooral op de westelijke oever van de Amazone-delta tussen de rivieren Araguari en Paru waarbij sprake was van een sterke Nederlandse inbreng.

Tussen 1600 en 1620 was op de Wilde Kust een uitgebreid netwerk ontstaan van Nederlandse handelssteunpunten van de Orinoco tot de Amazone. Er is vrijwel geen informatie over de vorm van deze nederzettingen, maar uit de schaarse informatie kan opgemaakt worden dat het hier meestal ging om geïsoleerde huizen in de buurt van Indiaanse nederzettingen. De bezetting bestond uit enkele, hoogstens enige tientallen, Europeanen. Omstreeks 1615 waren er drie posten in Suriname en twee bij de Corantijn. Op de kaart van Guiana die De Laet in 1625 publiceerde, zijn kleine cirkels getekend die waarschijnlijk de plaatsen weergeven waar Nederlanders handel dreven. Aangezien veel andere informatie in zijn boek uit de periode vóór 1620 afkomstig was, is het waarschijnlijk dat deze tekens Nederlandse handelsposten tussen 1615 en 1620 weergeven. Het is opvallend dat deze posten geconcentreerd zijn in de westelijke Amazone-delta en bij de Xingú rivier. Verder westelijk lagen verspreide plaatsen van de Cabo do Norte tot aan de Cayenne en ook in Suriname. In het westen van Guiana zijn geen posten getekend.⁹⁸

Samenvattend kan het volgende beeld geschetst worden van de plaatsen waar Nederlanders tussen 1600 en 1620 handel dreven met Indianen. De eerste Nederlandse basis was vanaf 1598 het gebied tussen de Oiapoque en Cayenne. Vanuit dit gebied ontstonden westelijk tussen de Marowijne en Corantijn handelssteunpunten die vanaf 1614 verdwenen door toenemende fricties met Indianen. Oostelijk ontstond tussen 1605 en 1615 een netwerk van handelsposten tussen de rivieren de Araguari en Paru op de westelijke oever van de Amazone-delta. Waarschijnlijk lagen de vestigingen met de meeste Nederlanders op de westelijke oever van de Amazone-delta.⁹⁹ Deze handelssteunpunten wonnen na 1615 aan belang door de problemen

---

⁹⁵ Lorimer stelt dat het merendeel van de handel van de Engels-Ierse vestigingen bij de Amazone rivier in de periode 1610-1615 via Vlissingen verliep. (Lorimer 1989: 50-51)

⁹⁶ Lorimer 1989: 31-34; 37-41.

⁹⁷ Lorimer 1989: 51.

⁹⁸ Het is opvallend dat 20 van de 37 plaatsen die De Laet weergaf in de Amazone-delta liggen. Joaquim Caetano da Silva vermeldde deze plaatsen in zijn boek over de Oiapoque. (Caetano da Silva 1861)

⁹⁹ De enige vermelding van een grotere vestiging westelijk van de Amazone-delta is die van Theodoor Claessen die in Spaanse bronnen genoemd werd. Goslinga vermeldt dat hij in 1615 met 280 kolonisten in Cayenne landde, maar later richting Suriname ging; er is geen verdere ondersteuning van deze koloniale expeditie in andere bronnen. (Goslinga 1971: 79; 513) Zie Bijlage B 10-12.

met Indianen in Suriname en de toenemende Spaanse belemmering van de handel van Engelsen en Nederlanders op Trinidad en in de delta van de Orinoco. De nederzettingen bij de Xingú en het eiland van Gurupá die De Laet afbeeldde in de *Nieuwe Wereld* ontstonden waarschijnlijk na 1615.

Indiaanse handelspartners 1600-1620

De meeste informatie over de Indiaanse bewoners van de regio tussen de Oiapoque en Cayenne, waar in de eerste jaren van de zeventiende eeuw de belangrijkste Nederlandse basis op de kust van Guiana was, komt uit buitenlandse bronnen. De expeditie van Leigh (1604-1606), Moquet (1604) en Harcourt (1609-1611) leverden beschrijvingen op met informatie over de Indiaanse inwoners van dit gebied.

De Engelsman Leigh vestigde zich in 1604 met een dertigtal mannen en jongens bij de Oiapoque. De daar woonachtige Yao en Shebayo drongen er op aan dat de Europeanen zich dicht bij hen vestigden en de Indianen zorgden voor huizen. De expeditie voerde enige verkenningen uit naar het binnenland, maar al snel ging de gezondheid van de Europeanen achteruit.¹⁰⁰ De verhouding tussen de Europeanen en Indianen verslechterde en de Europeanen ontdekten dat de Yao onder leiding van een opperhoofd *Anacaury* plannen maakten voor een aanval. Leigh wist deze aanval te voorkomen, maar zijn gezondheid ging steeds verder achteruit en hij overleed in 1605. Een deel van de Engelsen vertrok met een slavenschip uit Middelburg dat in mei 1605 was gearriveerd. Na van de Indianen voedsel te hebben gekocht voor de Afrikaanse slaven voer het schip verder naar Araya.¹⁰¹ De overgebleven Engelsen reisden, zoals eerder vermeld, in mei 1606 terug met het Nederlandse schip de *Hoop*. Wilson beschreef de bewoners van de Oiapoque als Yao, Arawak en Shebayo. Hij schreef dat de Yao trots waren, dat de Arawak de Engelsen beter behandelden dan de Yao en dat de Shebayo goede handelaars waren.¹⁰²

Een Franse expeditie bezocht de Oiapoque in 1604 en Jean Mocquet maakte een verslag van deze expeditie. In dit verslag worden de bewoners van de Oiapoque *Caripoux* genoemd; aangezien het opperhoofd *Anacaioury* wordt genoemd, gaat het hier waarschijnlijk om dezelfde

---

¹⁰⁰ In juli 1604 voer Leigh de rivier de Arucaua op waar hij handel dreef met de 'Marauwas' in tabak en katoen. Verder het binnenland in vond hij de 'Marraias'. Sommige Engelsen werden onderweg ziek, na zijn terugkomst werd ook Leigh ziek en na enige maanden waren er negen Engelsen gestorven. Later vermeldde het verslag van Wilson dat er in 1605 ook met Arawak gehandeld werd. (Hakluyt 1906: 342)

¹⁰¹ Sommigen van Leigh's mannen werden bij de Spaanse actie bij de zoutpan van Araya in 1606 gevangen en samen met de Nederlanders gedood.

¹⁰² Hakluyt 1906: 347.

Yao die door Leigh en later door Harcourt genoemd werden.¹⁰³ De Fransen namen *Yapoco*, een kleinzoon van *Anacaioury*, mee en vertrokken naar Cayenne.¹⁰⁴ Daar maakten ze contact met de Caraïbische Indianen die geleid werden door het opperhoofd *Camaria*. Het verslag vermeldde dat de Caraïbische Indianen bij Cayenne ervijanden van de Yao bij de Oiapoque waren en hun best deden om *Yapoco*, die de Franse vergezelde, gevangen te nemen en op te eten.¹⁰⁵

In 1609 arriveerde een tweede Engelse expeditie onder Robert Harcourt die het gebied officieel voor de Engelse kroon in bezit nam.¹⁰⁶ De Yao Indianen hielden nu meer afstand van de Engelsen en zeiden dat ze niet in staat waren om zoveel Europeanen van voedsel te voorzien. Harcourt had Indiaanse tolken uit Engeland meegenomen en legde ook contacten met de Yao die verder oostelijk langs de kust van het tegenwoordige Amapá woonden.¹⁰⁷ Harcourt beschreef de bewoners van de regio om de Oiapoque als Yao, Arawak, Shebayo, Paragoto en Caraïben. Hij stelde dat de laatstgenoemden de oorspronkelijke bewoners van dit gebied waren en dat de andere vier naties later vanuit het westen gemigreerd waren. Volgens Harcourt hadden deze immigranten de Caraïben naar het binnenland gedrongen.¹⁰⁸

Het verslag van Harcourt vermeldde dat de Approuage dicht bewoond was, maar dat de rivier de Kaw was verlaten. Harcourt schreef dat de belangrijkste leider van Cayenne *Arrawicary* heette en dat hij in de plaats *Cillecedemo* op een berg op het eiland tussen de rivieren de Cayenne

---

¹⁰³ Tassinari publiceerde een studie van de ontwikkeling van het begrip 'Caripuna' en 'Brasileiro'. Zij betoogde dat dit begrip gevonden werd in verschillende historische en regionale situaties in relatie met mensen met verschillende etnische identiteiten. Zij betoogt dat 'Caripou' een begrip is dat gebruikt wordt om linguïstische identiteiten als 'anders' te definiëren. (Tassinari 1998) Whitehead identificeerde de naam Caripoux als een alternatief voor Yao en identiek met Palikur. (Whitehead 1997: 62; zie ook Grenand 1987 waar de Palikur als belangrijkste contemporaine bewoners van deze regio opgevoerd worden) De Laet vermeldde dat de nederzetting die door Harcourt bij de Oiapoque was gesticht *Caripo* genoemd werd. (De Laet 1640: 577)

¹⁰⁴ Mocquet schreef dat hij Yapoco in 1613 tegenkwam in Parijs toen enige Tupinamba uit Maranhão aan de Franse Koning gepresenteerd werden. Yapoco vertelde dat hij naar de Maranhão geweest was en weer teruggekomen was naar Frankrijk, waarna hij blijkbaar een onenigheid had gekregen met de vrouw van de heer de Rasière die zelf in de Maranhão was gebleven. (Mocquet 1617: 98-100)

¹⁰⁵ Leigh vermeldde ook een schermutseling tussen Yao en Caraïben bij de berg Commariboo in juli 1604. (Hakluyt 1906: 311)

¹⁰⁶ Harcourt kreeg 28 augustus 1613 een Engels koninklijk patent voor de kolonisatie van Guiana, tussen de Essequibo en de Amazone. (Harris 1928: 10)

¹⁰⁷ Harcourt werd bij de Oiapoque benaderd door een Indiaan die in Engeland in dienst geweest was van Sir John Gilbert. Zijn tolk noemde hij Martyn. Deze Indiaan was waarschijnlijk een Yao die met de expeditie van Leigh naar Engeland was gereisd, want Harcourt vermeldde dat Martyn vier jaar in Engeland geweest was. Martyn was het opperhoofd van 'Caripo' en in zijn afwezigheid was hij door *Carasana* opgevolgd. Harcourt bracht een andere Indiaan, Anthony Canabre die veertien jaar in Engeland was geweest, tot grote vreugde van de Yao bij de Oiapoque. Later ontmoette Harcourt een Indiaan die hij Leonard Rapago noemde. Deze Indiaan was met Raleigh naar Engeland geweest en was nu opperhoofd onder het gezag van 'Anaki-u-ry' in de 'heerlijkheid van Coosheberry' in het tegenwoordige Amapá. (Harris 1928: 71-73)

¹⁰⁸ Harris 1928: 86

en de Mahury woonde.¹⁰⁹ Alle bronnen zijn het er over eens dat de bewoners in de regio rond de rivier van Cayenne Caraïbisch waren.¹¹⁰ Er zijn in deze periode geen vermeldingen gevonden van de Shebayo die eerder door Keymis op het eiland van Cayenne werden aangetroffen. De meeste van de in de bronnen genoemde schepen die langs de Cayenne voeren, dreven er handel, hetzij met Indianen die in kano's naar de schepen voeren, of door het binnenlopen in de rivier zoals de expeditie van Mocquet in 1604. Harcourt liet er augustus 1609 vijf man achter alvorens verder langs de kust te varen.¹¹¹

Harcourt zeilde langs de kust naar Trinidad en voegde bij zijn verslag een lijst van rivieren met de Indiaanse inwoners die te vergelijken is met de eerdere lijst van Keymis.¹¹² Bovendien liet hij zijn neef Unton Fisher met enige anderen achter in de plaats *Wia Wia*, een grote nederzetting van Paragoto en Yao vier mijl ten westen van de monding van de Marowijne. Fisher beschreef het gebied rond *Wia Wia* als moerasachtig en voornamelijk bewoond door Arawak.¹¹³ In de regentijd was verkeer tussen de nederzettingen alleen mogelijk met kano's. Het verslag dat Fischer maakte van zijn verkenning van de Marowijne is de eerste uitgebreide beschrijving van deze rivier. Harcourt verstrekke een groot aantal etnoniemen van Indiaanse bewoners van de Marowijne en voorts ook de informatie dat bij de bovenloop Arawak, Shebayo, Paragoto en enige Yao woonden.¹¹⁴

Het is jammer dat er niet meer gedetailleerde informatie beschikbaar is over de Indiaanse bewoners van het gebied tussen de Marowijne en Corantijn waar de Guiaansche Compagnie actief was. Op de eerder genoemde Nederlandse manuscriptkaart worden de Arawak aan de Marowijne bij zee geplaatst en daarna Yao en dan verder stroomopwaarts Caraïbische Indianen.¹¹⁵ Harcourt vermeldde dat er bij de monding van de Marowijne een dorp van Paragoto lag en dat verder stroomopwaarts Caraïbische dorpen lagen. De Indianen die in 1616 bij de Marowijne informatie verschaften over de dood van de leggers waren waarschijnlijk Arawak. Ook Fisher schreef dat de eerste dorpen langs de Marowijne bewoond werden door Arawak.¹¹⁶

¹⁰⁹ Harris 1928: 84-85. Mocquet schreef dat het opperhoofd van de Caraïben bij Cayenne *Camaria* heette. (Mocquet 1617: 106)

¹¹⁰ De Franse benaming voor de Caraïbische Indianen bij Cayenne werd Galibi, een etnoniem dat nog steeds gebruikt wordt voor de Kalina in Cayenne.

¹¹¹ Harris 1928: 85

¹¹² Zie de Bijlage C 4 tabel C etnoniemen. De linguïst Hoff gebruikte de lijsten van Harcourt en Fisher bij zijn studie van de Kalina. Hoff schreef dat de informatie van Fisher betrouwbaarder was dan die van Keymis. (Hoff 1968: 4-5)

¹¹³ In dit gebied liggen ook precolumbiaanse terpen zoals die van het Barbakoeba-complex, waar archeologisch onderzoek is uitgevoerd. (Boomert 1993; Versteeg 2003: 160-164)

¹¹⁴ Harris 1928: 120.

¹¹⁵ NA_4.VEL_2153. Zie ook Bijlage B7.

¹¹⁶ Harris 1928: 172-173.

Uit de verslagen van Harcourt en Fisher kan opgemaakt worden dat overal in het gebied nederzettingen van Indianen lagen, de meeste met een beperkt aantal inwoners, de grotere nederzettingen hadden waarschijnlijk meestal minder dan 1.000 inwoners.¹¹⁷

Oostelijk van de Oiapoque is er nieuwe informatie over de Indiaanse bewoners op de kust tot aan Cabo do Norte. Harcourt gaf omstreeks 1610 een uitgebreide beschrijving van de bewoners van dit gebied. Tussen de Araguari en de Cacipore rivieren lag de *provincie van Arricary. Anakyuri*, het opperhoofd van de Yao dat eerder door Leigh en Moquet was beschreven, was het hoofd over dit gebied dat verdeeld was in drie delen, *Arrawary, Maiacary* en *Coosheberry*, de noordelijkste provincie die zich uitstrekte tot de Cacipore rivier. Noordelijk van de Cacipore verder naar het binnenland lagen de provincies *Arracoory* en *Morownia*. Al deze gebieden werden bevolkt door vriendelijke Indianen. Verder zuidelijk achter de provincie van *Morownia* lag de provincie *Norrak* waarvan de bewoners Caraïbisch waren en vijanden van de *Morrowinnes* die in *Morownia* woonden.¹¹⁸

Uit het verslag van Harcourt kan opgemaakt worden dat een aantal van de Yao verder oostelijk gemigreerd was en op de kust van het tegenwoordige Amapá woonde. De tegenwoordige rivier Calçoene wordt op contemporaine kaarten aangeduid met de naam *Arikari*. Harcourt gebruikte deze naam echter niet en op de kaart van Tatton werd het toponiem *Coosheberry* gebruikt voor een rivier die ongeveer op de plaats van de *Arikari* of de tegenwoordige rivier de Calçoene ligt. Op een Nederlandse manuscriptkaart wordt bij deze rivier een plaats weergegeven die *Yayes* wordt genoemd, wat op bewoning door Yao zou kunnen wijzen.¹¹⁹

Harcourt vermeldde dat de *Arracoories* die onder opperhoofd *Ipero* in *Arracoory* ten noorden van de Cacipore woonden geen ‘*hearty love and friendship*’ voor de bewoners van de Oiapoque hadden, maar wel openlijk een goede verstandhouding met hen onderhielden.¹²⁰ De *Guyapockers*, die in het verslag van Lourens met de Nederlanders handelden, worden niet genoemd in andere bronnen. Waarschijnlijk bedoelde Lourens de bewoners van de Oiapoque en

¹¹⁷ Zie ook de kaart van Tatton. (BL Map MS 34 240 N) De kaart NA_4.VEL_652 geeft geen vermeldingen van etnoniemen. Wel zijn er huizen getekend die waarschijnlijk soms Indiaanse nederzettingen afbeelden. Bij de Saramacca staan twee grotere huizen en verder westelijk bij de Coesewijne twee kleinere. Twee huizen zijn getekend stroomopwaarts de Nickerie rivier tussen de Maratakka rivier en de Corantijn, waar de post van Wessel Loeff lag. De plaats waar het Hertenrits complex ligt is apart getekend. Er is geen huis getekend, wel zijn er zeilaanwijzingen. Dit gebied wordt op de kaarten van Hondius uit 1598, Tatton en De Laet als een eiland weergegeven, bij Hondius heet het *Iehona*. Op geen van de kaarten is er een vermelding van bewoning van deze terp waar archeologisch onderzoek is gedaan. (Boomert 1993; Versteeg 2003: 106-132) Zie ook Bijlage B 2, 6, 11.

¹¹⁸ Harris 1928: 81-84. Zie ook de kaart van Tatton. (BL Map MS 34 240 N)

¹¹⁹ NA_4.VEL_2153; De Laet 1625: 453-454.

¹²⁰ Harris 1928: 82-83.

beschrijft hij de relaties van de *Arocouros* met de Indianen bij deze rivier.¹²¹ De *Arocouros* van Lourens leefden dus waarschijnlijk in de buurt van de Cacipore. Op een latere kaart van 1623 wordt bij de Cacipore een grote Indiaanse plaats vermeld met het etnoniem *Aricours*. Op deze kaart worden verder het binnenland in de *Mays* vermeld.¹²² Dit zijn waarschijnlijk de *Maysers* van Lourens. Dit etnoniem is in het verslag van Harcourt niet terug te vinden. Grenand, een moderne Franse antropoloog, vermeldde de *Maye*, een Indiaans volk dat verder het binnenland in gedreven was door migranten die zich op de kust vestigden.¹²³ Op latere Franse kaarten is bij de kust de *Mont Maye* te vinden. De *Arawak* die Lourens vermeldde worden op de eerder genoemde anonieme kaart NA_4VEL_2153 vermeld ten zuiden van de Cacipore rivier, ten noorden wordt op de kaart het etnoniem *Yao* vermeld.¹²⁴ De *Kianen* van Lourens waren waarschijnlijk de bewoners van Cayenne. De berichten over de Indiaanse bevolking van het huidige Amapá in deze periode zijn dus niet eenduidig.

Het enige etnoniem dat constant is, is dat van de *Yao*. De Laet vermeldt in zijn beschrijving uit 1625 over de Indiaanse bevolking van de westelijke oever van de Amazone-delta: ‘*de Wilden zijn meest goet volck ende van de natie vande Yayos aen de West-zyde van de riviere, hoewel daer noch andere natien woenen te landewaert in.*’¹²⁵ De Nederlanders handelden in de periode 1600 tot 1620 op de kust van Amapá in ieder geval met Indianen die zij als *Yao* omschreven, in hoeverre andere etnoniemen zoals de *Arocouros* van Lourens tot de *Yao* gerekend kunnen worden is onduidelijk.¹²⁶

Verder oostelijk in de Amazone-delta dreven de Nederlanders handel met de daar levende Indianen die waarschijnlijk vooral *Tupi* spraken. De Fransen en Portugezen noemden deze Indianen *Tupinamba* of *Topinamba*. Vanaf het eiland van Maranhão tot de oostelijke kant van de Amazone-delta woonden volkeren die met dit etnoniem benoemd werden. Sommigen waren westwaarts getrokken zoals de Indianen op het eiland van Maranhão, die vanaf de oostkust van

¹²¹ Dit klopt met de vermelding van Lourens dat de Zeeuwse handelaars drie dagen onderweg waren om hem op te halen en in één dag terugvoeren.

¹²² Forest 1914: 243.

¹²³ Grenand 1987: 35.

¹²⁴ NA_4.VEL_2153. Zie Bijlage B 7.

¹²⁵ De Laet 1625: 463. Bij de rivier de *Arikary* vermeldt De Laet de plaats *Yayes*. Het echtpaar Grenand schreef een studie over de bevolking van Amapá gebaseerd op een vergelijking van de orale overlevering van de *Palikur*, historische en linguïstische bronnen. In deze studie worden de *Yao* beschreven als de voorouders van een tegenwoordige clan van de *Palikur* die volgens de orale overlevering de metalen cassaverasp introduceerden en vroeger woonden in de buurt van de berg *Commaribo* bij de monding van de *Oiapoque*. (Grenand 1987)

¹²⁶ Grenand identificeerde de *Aracouro* met de *Palikur*. (Grenand 1987: 12) De *Arocouros* van Lourens worden in latere bronnen wel degelijk genoemd als bewoners van dit gebied. Hartsinck noemde hen in zijn beschrijving van Suriname zelfs als de oorspronkelijke bewoners van Cayenne. (Hartsinck 1770: 7)

Brazilië waren gemigreerd na conflicten met Portugezen.¹²⁷ Er zijn tussen 1615 en 1620 weinig vermeldingen van specifieke etnoniemen in dit gebied.

De Portugezen benoemden de Indianen die geen Tupi spraken met generieke namen zoals Tapuia of Nhengaiba voor de Indianen die op het eiland van Marajó woonden.¹²⁸ Over de bewoners van dit eiland is meer bekend, omdat er ook verschillende archeologische opgravingen gedaan zijn. De Aruan waren omstreeks 1600 in ieder geval historisch gedocumenteerde bewoners. Zij woonden op complexen van terpen die door eerdere beschavingen gemaakt waren.¹²⁹ Omstreeks 1618 kwamen Indianen in de oostelijke Amazone-delta in opstand tegen de Portugezen in Belém. Blijkbaar handelden deze Indianen met Noord-Europeanen, waaronder Nederlanders. Frei Merciana schreef in 1618 dat de Indianen die oorlog voerden met de Portugezen in Belém, bewapend waren met vuurwapens en andere blanke wapens die zij van Noord-Europeanen kochten.¹³⁰

Handel 1600-1620

De eerste handel tussen Nederlanders en Indianen werd waarschijnlijk vooral in de regio tussen de Oiapoque en Cayenne gedreven. Voedsel was een belangrijk handelsgoed voor Nederlandse schepen die de Atlantische oversteek hadden gemaakt of die verder oostelijk van de Braziliaanse kust kwamen, zoals het schip van Geusebroeck in 1607. Het slavenschip uit Middelburg dat in 1605 een deel van de Engelse manschappen van Leigh van de Oiapoque meenam, kocht daar eten voor de Afrikaanse slaven.¹³¹ Schepen hoefden niet eens binnen te lopen om voedsel te kopen, want Indianen voeren in kano's met voedsel naar schepen, zoals in het verslag van Cabeliau vermeld werd.¹³²

De Europeanen die zich aan land vestigden, waren voor hun voedselvoorziening ook van Indiaanse leveranties afhankelijk. De contemporaine verslagen beschrijven uitgebreid het voedsel dat ter plaatse voorhanden was. Naast wild en gevogelte was er een grote variëteit aan fruit,

---

¹²⁷ Abbeville 1623; Metraux 1923: 8.

¹²⁸ Meggers 1957: 580.

¹²⁹ Meggers 1957: 579-588; Roosevelt 1994; Schaan 1996.

¹³⁰ Renor 1997; Lorimer 1989: 361-366. Brief Fr. António de Merciana aan Filips III, 27 november 1618, AHU, Pará 728, Papeís Avulsos. Andres Pereira. (BN Madrid MS 20271) (Annaes da Biblioteca e Archivo Publico do Para I 1902: 5-8) De Aruan voerden tot de achttiende eeuw oorlog met Portugezen, uiteindelijk verdwenen zij als een etnische identiteit.

¹³¹ Het is waarschijnlijk dat Nederlandse schepen vanaf het eind van de zestiende tot het begin van de zeventiende eeuw betrokken waren bij de handel van Afrikaanse slaven naar Spaans Amerika gezien de vermeldingen van deze vaart en de vermelding van de verkoop van slaven van Du Verne op Trinidad. (zie hoofdstuk 2: 73 noot 65)

¹³² Cabeliau hoofdstuk 1: 27.

waarvan de ananas vaak lovend beschreven werd. De cassave was het hoofdvoedsel van veel Indianen in Guiana en werd in contemporaine Europese verslagen geprezen. De Europeanen aten ook mais en aardappelachtige gewassen. De rivieren waren rijk aan allerlei soorten vis. Een bijzonder waterdier was de zeekoe. Dit zoogdier dat ook wel *lamantijn* genoemd wordt weegt in volgroeide staat tussen 250 en 450 kilo en het vlees kon gedroogd of gepekeld worden.¹³³ In de verklaring van Willem Alberts uit 1608 is te lezen dat de Nederlanders drie vaten zeekoe kochten van Indianen aan de Arucaua.¹³⁴

Retouren

De retourgoederen die door Europeanen op de kust van Guiana verzameld werden waren aanvankelijk zeer divers. In de verslagen van de Guiaansche Compagnie werd geen informatie verstrekt over de goederen die van de Oiapoque kwamen. In de contemporaine Engelse verslagen is meer informatie te vinden. Leigh vermeldde naast voedsel een groot aantal producten: was, witte lange veren, vlas, tabak, papegaaien, apen, katoen, zoete gom, rode peper, *urapo* en *apriepo* hout, *spleene stones*, *maniate stenen*, annatto, medicinale wortelen en bessen. Leigh schreef dat *urapo* door de Indianen gebruikt werd voor het maken van slagwapens en dat *Apriepo* door Fransen en Nederlanders gekocht werd, *ayard* was een boom waarvan de takken werden gebruikt als gif bij de visvangst.¹³⁵ De *maniate* of *manetty stenen* waren botten van de zeekoe. Volgens Leigh was het een probaat middel tegen niersteen indien ze fijngemalen met bier of wijn werd ingenomen. Volgens Wilson kochten de Nederlandse leggers dit product ook.¹³⁶ Wilson en Leigh noemden ‘vlas’ en Leigh vermeldde dat de Engelsen dit gewas plantten. De Laet vermeld *pita*, een soort ‘hennep ofte vlas’. Volgens Wilson werd dit product ook door Nederlandse schepen

---

¹³³ Zie De Jong 1961: 95. Zeekoeien (Sirenia) zijn een kleine orde van plantenetende, in zee levende zoogdieren, die vier nog levende soorten omvat. Ze worden tot de Afrotheria gerekend en zijn daarbinnen het nauwste verwant aan de slurfdieren. Naast de walvissen en de zeeroofdieren zijn de zeekoeien de derde grotere groep zeezoogdieren. Anders dan zeeroofdieren hebben ze geen geschikte ledematen om zich op het land voort te bewegen, en in tegenstelling tot walvissen houden ze zich steeds in de buurt van de kust of zelfs in zoetwater op. De Nederlandse naam ‘zeekoe’ is voor het eerst aangetroffen in *Der Naturen Bloeme* van Jacob van Maerlant (1287), in de vorm ‘zee coe’. Maerlant bedoelde waarschijnlijk de doejong. De naam ‘zeekoe’ is in het Nederlands overigens ook gebruikt voor de walrus, het nijlpaard en de vis *Heniochus varius*. In het Afrikaans wordt het nijlpaard nog steeds ‘seekoei’ genoemd. (WNT online www.gtb.inf.nl) Hartsinck schreef dat het gewicht tussen 500 en 600 pond lag, sommige soorten bereiken een gewicht van 450 kilo.

¹³⁴ SAA_5075_195/497.

¹³⁵ Hakluyt 1906: 312-313.

¹³⁶ Hakluyt 1906: 320.

geladen. Leigh schatte dat de Nederlandse schepen tussen 1604 en 1605 wel 10 ton *flax* geladen hadden.¹³⁷

Harcourt gaf in het verslag van zijn reis in 1609 een uitgebreide beschrijving van de handelsgoederen die in Guiana te vinden waren.¹³⁸ De Laet nam deze lijst vrijwel integraal over in de *Nieuwe Wereld* van 1625.¹³⁹ Suikerriet werd als product genoemd omdat het erg goed groeide en omdat de Indianen suikerriet hadden, maar er zijn in deze periode nergens vermeldingen van de uitvoer van suiker in Engelse of Nederlandse bronnen. Harcourt vermeldde ook het letterhout, het hout van de *Piratinera Guianensis*, dat volgens hem in Nederland ‘30 to 40 pound a tonne’ opbracht. Een ander belangrijk product was de katoen die door de Indianen geleverd werd. Veel Indianen plantten katoen- gemengd met orleaanstruiken in de buurt van hun huizen. Harcourt noemde ook de hangmatten die door Indianen van katoen gemaakt werden.¹⁴⁰

Annatto werd door Harcourt genoemd als een verfstof die in Nederland wel voor twaalf stuivers verkocht werd en die nog steeds goed aan de prijs was. In 1612 werd de prijs voor een pond zelfs op twee gulden en tien stuivers gesteld. Het Nederlandse woord voor deze kleurstof is orleaan. Orleaan is tegenwoordig een vergeten woord in het Nederlands. Indianen gebruikten de plant naast kleurstof en zonnebrandmiddel ook als smaakmaker. Columbus noemde de bewoners van de Caraïbische eilanden ‘colorados’, omdat ze met deze stof rood geverfd waren. De Fransen gebruikten orleaan vooral voor het verven van zijde. Bij De Laet wordt orleaan als een verfstof voor textiel vermeld. Tegenwoordig is orleaan vooral belangrijk als kleurstof in voedingsmiddelen.¹⁴¹

¹³⁷ Leigh schreef dat deze ‘flax’ of ‘carow’ volgens Nederlanders zes pence het pond deed, maar dat andere zeiden dat het wel voor zestien pence het pond verkocht werd. (Hakluyt 1906: 321) Het WNT vermeldt het volgende over pita: ‘Vervorming in den volksmond van sp. *pita*, uit peruviaansch *pita*, fijne draad uit plantenvezels. Benaming voor de Amerikaansche aloë of agave, *Agave americana*, en voor de sterke vezel, die uit de schil van deze plant verkregen wordt, en die voor weefsels, maar vooral ook voor het maken van touw gebezigd wordt.’ (WNT online www.gtb.inl.nl)

¹³⁸ Harris 1928. De vermelding van Baratta bij Harcourt slaat op de Balata, natuurlijke rubber.

¹³⁹ De Laet schrapte in de *Nieuwe Wereld* alleen de ‘Spleene stones’ en de ‘Manetty stones’ uit het verslag van Harcourt. (De Laet 1625: 472)

¹⁴⁰ Harris 1928: 100. Het betrof hier lokale katoensoorten.

¹⁴¹ Harris 1928: 100; Het WNT geeft de volgende informatie: ‘orleaan; eertijds orliaan, orlianus, znw. onz.; geen mv. Benaming van zekere geelachtig roode verfstof, die bereid wordt uit de vrucht eener tropische plant, de Bixa Orellana L. Evenzoo fr. orléan(s), hd. orlean. De benaming hangt samen met den Latijnschen naam der plant. De kleurstof heet in het Eng. orellin, vanwaar de bij ons ook voorkomende benaming orelline’. (WNT online www.gtb.inl.nl) Hartsinck gaf de volgende beschrijving: ‘De Oriaan- of Orliaanboom, ook wel Rocou en Anoto, of Achiolt genaamd, is een Heester, groeiende ter hoogte van een appelboom [...] Het ovarium wordt een rondachtige vrucht ter grootte van een okkernoot, groen van bast. Binnen in de schil vindt men van tien tot twintig roode zaadjes wat kleiner dan een erwt, welke in water geweekt en uitgeperst zijnde, een verwe geeft die de Indiaanen Achiolt noemen. Zy laten het uitgeperste vierentwintig uren zakken, waarna het water zyn vorige klaarheid verkrygt. Vervolgens gieten ze het water zachtjes af en zetten de Achiolt die op de bodem overblijft in de zon te droogen. Byna half droog zynde maaken zy er balletjes van met een weinig oly gemengd, waar mede zy zich dagelyks beschilderen en zich

Het belangrijkste exportproduct van Guiana was volgens Harcourt de tabak. Harcourt schreef dat er in 1610 in Engeland voor 60.000 pond sterling aan tabak ingevoerd was. Harcourt schreef dat de Engelsen aanvankelijk de kennis misten om goede tabak te produceren, maar dat ze dit nu van de Spanjaarden geleerd hadden en dat de teelt van dit gewas meer zou opbrengen dan goud- of zilvermijnen.¹⁴²

De handelsgoederen die de Guiaansche Compagnie importeerde werden in de beschikbare notariële aktes niet omschreven. De verkoop op voorhand van de retourlading van de *Neptunus*, een schip dat in 1612 uitgereed werd, is een van de weinige beschikbare bronnen over het type handelsgoederen dat deze periode uit Suriname geïmporteerd werd. De producten die genoemd werden zijn groenhout, orleaan en katoen: ‘30.000 pond groenhout en alle orleaan en katoen die zal vallen. Groenhout: 100 ponden voor 5:0 gulden; Orangen [orleaan]: 1 pond voor 2 gulden en 10 stuivers; katoen: 1 pond voor 18 stuivers.’ Hier was orleaan het meest waardevolle product en er werd er geen melding van tabak gemaakt.¹⁴³ De vermelding dat de handelsgoederen die Willem Alberts in 1607 aan Geusebroeck leverde een aantal ponden tabak waard waren, is een aanwijzing dat de handel in tabak een onderdeel van de activiteiten van de Guiaansche Compagnie bij de Oiapoque was.¹⁴⁴ In Spaanse bronnen wordt vermeld dat Engelsen en Nederlanders in 1613 tabak in Suriname verbouwden.¹⁴⁵ In de beschikbare aktes over de compagnie zijn geen vermeldingen van de handel in tabak te vinden. Wel wordt letterhout genoemd, een kostbare houtsoort die nog steeds exclusief uit dit gebied komt. Waarschijnlijk was de handel met Indianen op de kust van Guiana in deze periode voor de Guiaansche Compagnie voldoende rendabel om de equipages te rechtvaardigen; vooral de pondsgoederen zoals orleaan en letterhout leverden veel winst op.¹⁴⁶

---

ook tevens voor de heete zonnestrallen beschermen. Dit balletje is een krachtige remedie voor de gebrandheid, als men het op het gebrande deel legt. Deeze roode Verwe wordt by ons Orliaan of Rocou genaamd en diend aan de verwers voor den eersten grond van rood, blaauw, geel en groen. Meest by alle de wooningen der Indiaanen wordt deze heester gevonden.’ (Hartsinck 1770: 85) Zie ook De Laet. (De Laet 1625: 471- 472) Tegenwoordig wordt de kleurstof vooral in de voedingsmiddelenindustrie gebruikt. Orleaan of annatto is een rood tot rood-bruine kleurstof waarbij de kleur afhankelijk is van waar men het in oplost. Deze kleurstof wordt gehaald uit de zaden van de orleaanboom (*Bixa orellana*). Annatto is het mengsel, bixine de vet-oplosbare component, norbixine de water-oplosbare component. Als additief is het in de EU toegestaan onder E-nummer E160b. Orleaan is een voedingshulpstof die bijvoorbeeld in boter of margarine toegepast wordt om een gele kleur te krijgen. (‘Major Colourants and Dyestuffs’ FAO 1995)

¹⁴² Harris 1928: 105.

¹⁴³ SAA_5075_253/466v-467v 1612 04 26. Dat het schip inderdaad in Suriname geweest is blijkt uit de verklaring van Schreur in 1617 over het gedrag van Stoffel Alberts. (SAA_5075_278/67v) Bijlage A 10.

¹⁴⁴ SAA_5075_195/497.

¹⁴⁵ Zie hoofdstuk 2: 96 noot 168.

¹⁴⁶ De enige inschatting van volumes kunnen aan de hand van de waarde van de investering van de reders worden getrokken. Uitgaande van de gegevens over verzekeringen en het cargasoen lijkt f 5.000 een normale waarde, hierboven komen de kosten van het bevrachtingcontract die gemiddeld rond de f 2.500

De retourgoederen uit de vestigingen bij de Amazone worden vooral door Engelse bronnen gedocumenteerd. In 1614 kwam een lading tabak en orleaan van Morton uit de Amazone in Vlissingen aan.¹⁴⁷ In 1618 bracht White een retourlading uit de Amazone die bestond uit 185 stukken letterhout (14.500 pond), 30.000 pond roodhout, drieëntwintig stukken fustickhout van 375 pond en vijf vaten annato verf van 1.000 pond.¹⁴⁸ De handel in retouren ontwikkelde zich in de periode 1600-1620 dus van een breed gamma van verschillende producten naar een steeds grotere concentratie op hout, tabak en orleaan als de voornaamste retourproducten die per pond een grotere waarde inbrachten. Ook letterhout was een relatief duur product. Daarnaast werd de lading aangevuld met andere houtsoorten en diverse goederen in kleinere hoeveelheden.

Uitgaande goederen

In de bevrachtingcontracten wordt zelden melding gemaakt van type of waarde van de scheepslading, het cargasoen. Slechts één bron vermeldt de waarde van het uitgaande cargasoen. De reders van de *Neptunus* die april 1612 klaar lag om naar de Wilde Kust te vertrekken, verklaarden dat de waarde van het cargasoen *f* 5.643:12 bedroeg.¹⁴⁹ Over de aard van de lading worden alleen indirecte vermeldingen gevonden. Er zijn geen ladinglijsten gevonden. Uit de indirecte vermeldingen kan worden opgemaakt dat bijlen, messen en kralen een belangrijk bestanddeel vormden. In de contracten van Alberts en Lodewijcxsz van 1605 was de clausule opgenomen dat zij ook aan boord de messen en bijlen moesten onderhouden. Alberts vermeldde in 1608 dat hij bijlen, messen en kralen aan schipper Geusebroeck van de *Hoope* geleverd had.¹⁵⁰

Er zijn wel registraties van belastingen op cargasoenen van Engelse vaart op Amazonia bewaard gebleven. Lorimer publiceerde de belastingen op drie uitgaande cargasoenen en op één

---

lagen. Dit betekende een investering van *f* 7.500. Het groenhout was *f* 50 per ton waard, dat betekent een lading van 150 ton of 75 last om geen verlies te lijden. De orleaan bracht ongeveer *f* 5.000 per ton op en katoen ongeveer *f* 1.800. De prijs van tabak was afhankelijk van type en kwaliteit, maar goede tabak kon in de periode 1600-1620 wel 15 stuivers tot *f* 2 het pond opbrengen waardoor een ton tabak wel *f* 4.000 kon opbrengen. Bij een winstpercentage van 100 zou de lading bestaan uit een aantal dure goederen zoals orleaan, letterhout en tabak aangevuld met 'groenhout'. Ook konden schepen altijd nog zout of huiden innemen als zij verder westwaarts voeren. Het is dus niet onaannemelijk dat de vaart op Guiana in deze periode rendabel was.

¹⁴⁷ Lorimer 1989: 156.

¹⁴⁸ Fustick hout is een tropisch hardhout dat als verfhout gebruikt werd. De registratie vermeldt alleen de waarde van de geheven belasting, maar daaruit valt op te maken dat de anatto het product met de grootste waarde was. De anatto werd voor 50 ponden aangeslagen, het letterhout voor dertig en het roodhout voor drie ponden. Het is opvallend dat helemaal geen gewag van tabak gemaakt werd. (Lorimer 1989: 156, 188-189)

¹⁴⁹ SAA_5075_253/466v-467v.

¹⁵⁰ In de verklaringen die omstreeks 1617 over de gebeurtenissen in Paramaribo werden afgelegd werd verteld dat 'Vlieland en Barent Cuyper' letterhout aan Engelsen hadden verkocht voor een pistool, een sabel en wijn. (SAA_5075_199/160v)

retourlading. Het cargasoen van 1614 was voor Matthew Morton die in dienst van Thomas Roe naar de Amazone vertrok met bijlen, messen en glazen kralen. William White voer in februari met een schip uit naar de Amazone. Dit cargasoen wordt uitgebreider beschreven. Een kist met 52 dozijn messen, kristallen en glazen kralen, twee dozijn kleine spades, vier dozijn sikkels, een gros mondharpen, een gros vingerhoeden en twee dozijn vishaken. White kwam in oktober terug en voer 22 december 1618 weer uit naar de Amazone met een cargasoen van 200 bijlen, zestig lange messen, vierhonderd *canisarie* messen, twee gros *course* messen, veertig spades, twee dozijn houwelen en dissels en drieënveertig pond glazen kralen. De hoogste waardes van het cargasoen werden vertegenwoordigd door de bijlen en messen: tussen één en zeven ponden, de kralen werden aangeslagen tussen een half en vijf pond.¹⁵¹

Harcourt beschreef de producten die door de Indianen afgenomen werden in een lange lijst. Grote en kleine bijlen, harpoenen, messen, allerlei scherp gereedschap, spijkers, grote vishaken, mondharpen, verrekijkers, blauwe en witte kralen, kristallen kralen, hoeden, spelden, naalden, zout, hemden, banden, linnen en wollen goed, zwaarden, musketten, jachtgeweren, kruit en kogels. Harcourt schreef dat de Indianen voor bovengenoemde goederen alle producten van het land verkochten en bereid waren tot het verrichten van arbeid.¹⁵² Harcourt schreef dat de Engelsen slechts bij hoge uitzondering vuurwapens als geschenk aan bijzondere personen gaven. Lourens Lourensz vertelde in zijn verslag dat hij werd vrijgekocht voor een ‘oude’ musket en enige bijlen. Waarschijnlijk werd de verkoop van vuurwapens aan Indianen door Europese autoriteiten afgekeurd, maar was deze handel zo lucratief dat zij toch door veel schippers en commiezen bedreven werd. De vermelding van Frei Merciana over de Indianen die met Europese wapens de Portugezen in Belém belegerden is een aanwijzing hiervoor.¹⁵³

Messen waren na bijlen het meest gewaardeerde product. Van kapmessen tot kleine mesjes. Ook sikkels, dissels en ijzeren spades waren veel gezocht. Naast deze twee producten zijn ook de vermeldingen van kralen constant. Met deze goederen kochten Europeanen diensten en goederen van de Indianen langs de hele kust van Guiana. Europeanen beschreven deze goederen vaak als goedkope prullen.¹⁵⁴ Uit de schaarse informatie over de waardes van de goederen die gekocht werden om met de Indianen te verhandelen kan opgemaakt worden dat een gemiddeld

---

¹⁵¹ De literatuur over messen is zeer beperkt waardoor het niet mogelijk is de Nederlandse woorden voor deze messen te vinden. ‘Canisarie’ messen worden in Nederlandse documenten ook wel ‘Carniseerders’ of ‘Carnisaro’ genoemd wat op het Latijnse ‘carne’ wijst. Waarschijnlijk waren het slagersmessen. ‘Course’ messen zijn misschien bootmansmessen die soms in Nederlandse bronnen genoemd worden. De Engelse naam voor houwelen is ‘matockes’ en die van dissels is ‘addresses’.

¹⁵² Harris 1928: 105-106.

¹⁵³ Lorimer 1989: 188-189.

¹⁵⁴ Harris 1928: 106.

cargasoen voor de vaart op de Wilde Kust in deze periode al gauw f 5.000 kostte. Dit betekent dat de goederen die nodig waren om met de Indianen te handelen een aanzienlijk gedeelte vormden van de investering in de equipage.

De ontwikkeling van de handel

De handel tussen Nederlanders en Indianen ontwikkelde zich tussen 1600 en 1620 al snel van het incidenteel uitwisselen van goederen tot het stichten van handelssteunpunten aan land. De eerste retourproducten bestonden uit natuurproducten die door Indianen werden geleverd. Het duurde vaak lang voor er voldoende lading verzameld was. De schepen bleven maanden liggen en voeren met hun boten en jachten heen en weer om retourlading in te nemen. De stichting van handelssteunpunten bood de mogelijkheid om gedurende een langere tijd lading te verzamelen zodat een schip direct kon laden na de aankomst. De Portugezen hadden dit systeem langs de kust van Brazilië toegepast en noemden dergelijke posten factorijen. Een bijkomend voordeel was dat de Indianen hun producten nu continu konden verkopen waardoor ook reizen over grotere afstanden interessant voor hen werden.¹⁵⁵

De eerste Nederlandse nederzettingen werden bij de Oiapoque gesticht. Het ging om versterkte huizen gemaakt van plaatselijke van de Indianen gekochte bouwmaterialen zoals hout en vlechtwerk.¹⁵⁶ De posten werden bemand door enkele handelaars en lagen wijd verspreid; de retourproducten werden verzameld bij een punt waar deze makkelijk ingescheept konden worden. Dat staat op sommige kaarten met een anker aangegeven.¹⁵⁷ In bevrachtingscontracten werd vaak een clause opgenomen dat de scheepsbemanning moest helpen met het laden en lossen. De belangrijkste verzekering van deze posten bestond in deze periode uit het onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met de lokale Indiaanse bevolking. In de periode 1600-1620 zijn er geen vermeldingen gevonden van de aanwezigheid van soldaten in de nederzettingen op de Wilde Kust. Goslinga stelde dat er sprake was van de aanwezigheid van soldaten op deze posten, maar hij baseerde deze opmerking op bronnen van na 1680.¹⁵⁸

De Nederlandse verslagen maken geen melding van de identiteit van de Indiaanse handelspartners of van de vormen waarin transacties afgesloten werden. Bij Leigh en bij Harcourt valt te lezen dat

---

¹⁵⁵ De referentie bij Harcourt van een Yao die in 1610 gouden hangers in Suriname ging verkopen is een voorbeeld. (Harris 1928: 181) Over factorijen in Brazilië (Marchant 1966).

¹⁵⁶ Zie ook de beschrijving van de aanval op de Nederlandse post bij de Corantijn in 1613. (hoofdstuk 2: 95-96)

¹⁵⁷ NA_4.VEL_652. Zie ook Bijlage B 6.

¹⁵⁸ Goslinga 1971: 409.

er onderhandeld werd met opperhoofden. Leigh en Harcourt gebruikten allebei tolken.¹⁵⁹ In het begin leverden de Indianen naast goederen ook diensten waarvoor zij beloond werden. Indianen gebruikten hun contacten voor het versterken van hun handelspositie. De Indiaanse ‘Jan’, die omstreeks 1613 door Stoffel Albertsz bij de Suriname werd gedood is waarschijnlijk dezelfde Indiaan die in 1607 naar Nederland reisde. Hij investeerde in een verblijf in Nederland, net zo als andere Indianen die naar Engeland reisden. De bronnen laten zien dat Jan handig gebruik wist te maken van zijn positie als bemiddelaar tussen Nederlanders en Indianen. De tolk die in Paramaribo door Stoffel Alberts werd gedood had blijkbaar een belangrijke positie. Jeurriaen omschreef hem als een ‘*Indiaens mans persoon die veelderleij talen aldaer conde ende als tolcq voorde voorz compangie gebruijckt werde*’.¹⁶⁰

Met de stichting van handelssteunpunten ontstond er een bevolking van Europeanen die geleidelijk aan kennis verzamelden over Guiana. De leggers beheerden de handelsvoorraad en probeerden deze zo gunstig mogelijk te verhandelen tegen plaatselijke producten. Deze Europeanen begonnen ook Indiaanse talen te leren, zoals blijkt uit de opmerking van Willem Alberts dat hij als tolk had gediend in 1607. De eerste leggers waren vooral in dienst van particuliere compagnieën. Zij waren aangenomen als kooplieden en opereerden aanvankelijk evenals de commiezen op de schepen als zakelijke partners, die onder voorwaarden met eigen kapitaal deelnamen zoals gesuggereerd wordt door de borgstelling in het geval van Willem Alberts en het contract van Wessel Loeff. De commiezen hadden een zeer machtige positie. Herhaaldelijk klaagden schippers en zeelieden over hun machtsmisbruik. Blijkbaar was de positie van commiezen en leggers in deze periode zeer sterk omdat het moeilijk was voor de bewindhebbers van de compagnieën om hun gedrag te controleren; er was op de Wilde Kust geen toezicht. De commiezen konden pas gecorrigeerd worden wanneer zij terugkwamen in Nederland.¹⁶¹

Uit de notariële verklaringen blijkt dat de leggers meestal jonge mannen waren. De leggers stonden in nauw contact met de Indianen en hieruit kwamen relaties voort tussen Nederlanders en Indiaanse vrouwen zoals vermeld werd door Lourens Lourensz en in de

¹⁵⁹ Hakluyt 1906: 310, 311, 317; Harris 1928: 77.

¹⁶⁰ ‘hebbende hij getuijge daer bij geweest ende gesien dat deselve Stoffel ende Claes omtrent een halff jaer herwart de tolcx goederen die in een kiste onder t opperhoofd vande compangie waeren gesamentlick hebben gedeelt ende genooten vercofen.’ (SAA_5075_278/301 1617 05 05)

¹⁶¹ Een voorbeeld is de verklaring van de bemanning van de *Engel Gabriel* die op een reis naar Trinidad en de Orinoco hun schipper en commies van boord gezet hadden en zonder hen naar huis gezeild waren. (GAR_ONA_33/267 1611 06 04)

verklaringen over Stoffel Alberts en zijn collega's.¹⁶² In het verslag van Lourens Lourensz werd verteld dat de hoofdman van de Yao een dochter van een Zeeuw opvoedde. Spaanse bronnen vermelden dat Nederlanders huwden met de dochters van Caraïbische Indianen. Al deze bronnen wijzen op het bestaan van intieme relaties tussen leggers en Indianen. In veel moderne Indiaanse samenlevingen zijn familierelaties een voorwaarde voor het drijven van handel en waarschijnlijk was dat in de zeventiende eeuw niet anders.¹⁶³ Een belangrijk deel van het succes van de Spaanse en Portugese koloniale nederzettingen was te danken aan de kinderen die geboren werden uit verbintenissen tussen Europese mannen en Indiaanse vrouwen.¹⁶⁴

Na 1610 zijn er steeds meer vermeldingen van de aanleg van plantages. Deze plantages werden aanvankelijk vooral bewerkt met Indiaanse arbeid, hoewel een beperkte inzet van Afrikaanse slaven waarschijnlijk al vóór 1610 begon.¹⁶⁵ In het octrooi dat in 1612 aan de compagnie van Hendrick Frits c.s. werd verleend staat te lezen dat deze onderneming naast Nederlanders ook Indianen in bezoldigde dienst had.¹⁶⁶ Deze compagnie hield zich bezig met het telen van exportgewassen. In het octrooi werd ook vermeld dat deze compagnie een sterkte had opgericht bij Corantijn.¹⁶⁷ In 1613 werd er door een Spaanse expeditie een aanval ondernomen op een Nederlandse nederzetting bij de Maratakka, een rivier die op contemporaine kaarten de *Maretequa* wordt genoemd en die oostelijk van de Corantijn lag. Het is niet duidelijk of het hier de sterkte van de compagnie van Hendrick Frits bij de Corantijn of de post van de Guiaansche Compagnie bij de Maratakka betrof.

In een notariële akte gedeponneerd 16 februari 1614 in de plaats San José op het eiland Trinidad legde kapitein Melchor Cortes een verklaring af over de expeditie. Cortes verklaarde dat de Spaanse troepen de Nederlanders in 1613 na een reis van meer dan twee maanden hadden gelokaliseerd, mede met behulp van een Indiaanse vrouw die in dienst geweest was van de Nederlanders, maar die gevlucht was. Ze vielen het fort aan, maar de verdedigers bijgestaan door hun Caraïbische bondgenoten sloegen fel van zich af. De Spaanse troepen slaagden erin het

¹⁶² Sommigen hadden Indiaanse vrouwen in dienst zoals op te maken valt uit de aktes en het Spaanse verslag van de verwoesting van de post bij de Corantijn. Raleigh maakte in zijn verslag melding van handel in Indiaanse meisjes en vrouwen en het is goed mogelijk dat sommige Indiaanse vrouwen op deze manier gekocht waren. (Lorimer 2006: 83-85)

¹⁶³ Butt-Colson 1973; Thomas 1972.

¹⁶⁴ Ostler 2005: 343-345.

¹⁶⁵ Het is opvallend dat de notariële verklaringen melding maken van zwarte Indianen, 'swerte' Indianen en 'swerter'. Het is mogelijk dat er tussen 1600 en 1620 al Afrikanen als slaven in Guiana waren. De aanduiding 'swerte indiaen' is echter moeilijk te duiden. Martijn Cornelis gebruikte in zijn verklaring de begrippen 'Indianen en swerten'. (SAA_5075_279/55 16170721) Vgl. Portugees: 'preto da terra'.

¹⁶⁶ 'dat zij remonstranten nu ter tijt seker getal van Nederlanders ende Indianen in hunne dienst ende besoldinge aldaer te lande hebben.' (KHA A 13 VI-29 1v-52v)

¹⁶⁷ KHA A 13 VI-29 1v-52v.

bladerdak in brand te steken waardoor de verdedigers omkwamen. Er werden de verbrande lichamen van zes verdedigers gevonden. In het fort waren vier 'vierroers' en twee kleine bronzen stukken. Ook maakten zij een grote buit aan bijlen, messen en kapmessen. In de Spaanse verklaring staat te lezen: '*waarmee de Nederlanders de Caraïben, wiens dochters zij huwden, in hun dienst hielden.*' Twee Nederlanders die niet in het fort waren werden gevangen genomen en vertelden dat ze een grote hoeveelheid tabak gezaaid hadden en dat ze op schepen wachtten om de lading af te zenden. De verklaring van Melchor Cortes vermeldt tenslotte dat het goed was dat de Nederlanders verjaagd waren, omdat de Arawak zo beschermd konden worden. De expeditie nam uiteindelijk meer dan vijf maanden in beslag.¹⁶⁸

De aanplant van tabak na 1612 langs de kust van Guiana door Engelsen en Nederlanders hing samen met de terugloop van de handel van dit product op Trinidad en bij de Orinoco. De vraag naar tabak groeide in Europa, maar het aanbod daalde door de Spaanse koloniale politiek. Engelsen en Nederlanders leerden van Spanjaarden en Indianen hoe dit gewas verbouwd werd en hoe het verwerkt kon worden tot handelswaarproduct. In deze eerste fase werden de plantages opgezet door Europeanen en bewerkt door Indianen. De Spaanse aanvallen op nederzettingen in het westen van Guiana waren waarschijnlijk een belangrijke reden waarom vooral de nederzettingen in de Amazone-delta na 1615 snel groeiden. Vanaf 1615 zijn er steeds meer vermeldingen van zendingen van tabak uit de Amazone.¹⁶⁹

Overzicht van de periode 1600-1620

De eerste Nederlandse handelsondernemingen naar Guiana waren vooral gericht op de oostelijke regio en wel met name het gebied tussen de Oiapoque en de Cayenne waar de expeditie van Cabeliau in 1598 veel tijd had doorgebracht. In het eerste decennium van de zeventiende eeuw werden door Nederlanders bij de Oiapoque handelssteunpunten gesticht. In het tweede decennium van deze eeuw werden de handelssteunpunten uitgebreid naar het westen, in ieder geval tot aan de rivier de Corantijn. Het is mogelijk dat er ook handelssteunpunten waren in het gebied tussen de Corantijn en de Orinoco, maar waarschijnlijk waren de Nederlandse handelsactiviteiten in dit gebied en in deze periode nog zeer beperkt wegens het gevaar van aanvallen vanuit de Spaanse vestigingen bij de Orinoco en op Trinidad. De Corantijn lijkt de begrenzing van het gebied dat door de Spaanse wapens bestreken werd. De vernietiging van een Nederlandse handelspost in 1613 door een Spaanse expeditie hield Nederlanders niet tegen om in 1614 nieuwe leggers naar

---

¹⁶⁸ Blue Book 1898: no 18; Boomert 2002: 99; Goslinga 1971: 79.

¹⁶⁹ Lorimer 1989: 57-58.

dit gebied te sturen.¹⁷⁰ Tussen 1610 en 1620 ontstonden vooral in Suriname fricties tussen Nederlanders en Indianen; dit leidde tot het sluiten van de meeste handelsposten. Na 1617 werd de meeste handel tussen Nederlanders en Indianen in Suriname waarschijnlijk niet meer gedreven vanuit handelssteunpunten, maar vanaf passerende schepen.

De Nederlandse expansie oostelijk van de Oiapoque richtte zich in eerste instantie vooral op het gebied tussen de Cabo do Norte en de rivier de Paru op de westelijke oever van de Amazone-delta. De Nederlandse ondernemingen waren nauw verbonden met activiteiten van Engelsen en Ieren en hadden vaak Vlissingen als basis. Verder oostelijk waren er handelscontacten met Indianen langs de Braziliaanse noordkust van Ceará tot de Amazone-delta. Met de expansie van het Portugees gezag naar de stad São Luis do Maranhão en daarna naar Belém op de oostelijke oever van de Amazone-delta werden deze contacten belemmerd. Nederlandse schippers bleven waarschijnlijk handelen met Indianen op de eilanden van de Amazone-delta zoals blijkt uit de aanwezigheid van Europese wapens bij de opstand van de Indianen tegen de Portugezen in Belém in 1618.

De belangrijkste Indiaanse partners aan de Oiapoque waren de Yao, Shebayo en de Arawak. Bij de expansie van de Nederlanders oostwaarts speelden de Yao een belangrijke rol. Westelijk van Cayenne ontwikkelde zich tussen 1605 en 1615 een groeiende handel met Indianen in het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn. Er zijn geen directe bronnen met vermeldingen over de identiteit van de Indiaanse handelspartners in dit gebied, maar het is waarschijnlijk dat Nederlanders contacten hadden met de Caraïbische Indianen, die tegenwoordig Kalina genoemd worden, en met Arawak die benedenstrooms langs de rivieren woonden. In Spaanse bronnen werd vermeld dat de Nederlanders bij de Corantijn samenwerkten met Caraïbische Indianen en dat zij Arawak Indianen gevangen hadden genomen en op hun plantages lieten werken. De identiteit van de Indianen met wie de Nederlanders handelden op de westelijke oever van de Amazone-delta wordt in de contemporaine bronnen nauwelijks besproken, de enige vermelding is van De Laet die in 1625 schreef dat het voornamelijk Yao betrof. De Nederlanders handelden vanaf 1600 met de Aruan, die op de eilanden in de Amazone-delta aan de Atlantische Oceaan leefden, en met de Tupinamba die op de oostelijke oever woonden.

De handel tussen Indianen en Nederlanders kan verdeeld worden in drie hoofdcategorieën. Ten eerste was er een constante handel in voedsel. Het gebied tussen Cayenne en de Oiapoque ontwikkelde zich tot het belangrijkste maritieme *rendez-vous* op deze kust en schippers die deze bestemming aandeden kochten vaak verse etenswaren van de Indianen. De Europeanen die zich voor kortere of langere tijd op de kust vestigden waren voor hun

---

¹⁷⁰ Zie het contract van Wessel Loeff. (SAA_5075_198/17v 1614 03 19)

voedselvoorziening ook op Indiaanse leveranties aangewezen. De Europese leggers vervulden blijkbaar ook een rol als bemiddelaar bij de aankoop van voedsel door voorbijgaande schepen van lokale Indianen.

De tweede categorie was die van de retouren, de goederen die vanuit Amazonia naar Europa uitgevoerd werden. In eerste instantie werd er geëxperimenteerd met een grote hoeveelheid verschillende producten. Allerlei soorten hout, verschillende verfstoffen, verschillende planten waar een medicinale werking aan werd toegekend, gommen waaronder de balata, natuurrubber, en kleine dieren zoals apen en vogels werden door Europeanen meegenomen naar Europa. Een aantal producten werd steeds belangrijker, te weten letterhout, katoen, orleaan en tabak. Het letterhout ontwikkelde zich tussen 1610 en 1620 tot een belangrijk exportproduct van Guiana. Het was een van de duurste houtsoorten.

Katoen en orleaan waren twee producten die van oudsher door de Indiaanse bevolking van Guiana verbouwd werden. Vooral orleaan was een interessant product voor de Nederlandse handelaren omdat het per pond relatief veel opbracht. De vraag naar tabak was in Europa explosief gegroeid en de Spaanse politiek om de sluikhandel vanuit Spaanse koloniale nederzettingen in Amerika te bestrijden, leidde tot een vermindering van het aanbod. De maatregelen tegen de handel in tabak op Trinidad en bij de Orinoco stimuleerden de ontwikkeling van Engelse en Nederlandse tabaksplantages verder oostelijk op de Wilde Kust. Tussen 1610 en 1620 ontwikkelden zich in de Amazone-delta een aantal nederzettingen waar tabak geplant werd.

De derde hoofdcategorie was de uitgaande handel. De Indiaanse vraag naar Europese goederen was specifiek en constant. Het meest gezocht waren twee groepen van producten. Ten eerste verschillende soorten bijlen, messen en gereedschappen voor houtbewerking zoals dissels. Ten tweede verschillende soorten kralen. Daarnaast werden allerlei andere voorwerpen uitgevoerd zoals mondharpen, trompetten, spelden, naalden, vingerhoeden, spiegels, kammen en wapens. Hoewel de vermeldingen van de handel in wapens met Indianen beperkt zijn is het duidelijk dat deze al kort na de eerste contacten verkocht werden. Hoewel het duidelijk is dat Europeanen en Indianen vaak samen het glas hieven, is het opvallend dat er geen vermeldingen zijn van handel in sterke drank met Indianen.¹⁷¹

De handel tussen Indianen en Nederlanders begon met het uitwisselen van goederen vanaf de schepen. Deze handel ging de gehele periode tussen 1600 en 1620 door. Al snel werden door Nederlanders op de kust van Guiana ook handelssteunpunten gesticht. Deze nederzettingen

---

¹⁷¹ Er wordt wel gesproken over het kopen van drank van Engelsen door leggers in Suriname omstreeks 1615. Ook is er bij verslagen van ontmoetingen tussen Europeanen vaak een vermelding van het schenken van drank. De Indiaanse alcoholische dranken werden ook door Europeanen gedronken.

waren beperkt van omvang, vaak ging het om een enkel versterkt huis van hout. In deze gebouwen woonde een aantal leggers, handelaars die voorzien waren van een cargasoen van handelsgoederen zoals bijlen, messen en kralen waarmee zij een retourlading kochten. De leggers van de Guiaansche Compagnie verbleven meestal een periode van een à twee jaar op de kust en werden in die tijd één à twee keer door een schip bezocht.

De eerste Nederlandse vestigingen in Guiana waren dus vooral handelssteunpunten en hoewel er vaak over koloniale vestigingen wordt gesproken zijn er geen aanwijzingen dat er in deze periode dergelijke nederzettingen van de grond kwamen. De Nederlandse nederzettingen in deze periode waren ingebed in de lokale Indiaanse gemeenschappen waarvan zij afhankelijk waren. Uit de beschikbare informatie is te zien dat de westelijke nederzettingen tussen de Corantijn en de Marowijne verder landinwaarts lagen; waarschijnlijk was dit het gevolg van de angst voor aanvallen vanuit de westelijk gelegen Spaanse nederzettingen. De nederzettingen verder oostelijk lagen dicht aan zee.

Nederlandse compagnieën waren aanvankelijk geïnteresseerd in het gebied omdat men dacht dat er op de Wilde Kust edelmetaal gedolven kon worden. Maar al snel ontwikkelde zich een handelsnetwerk dat in de eerste plaats gebouwd was op de uitwisseling van handelsgoederen. Vanaf 1610 begonnen de Europeanen naast het handelen in natuurproducten die door Indianen verzameld werden ook met het aanleggen van plantages, in eerste instantie vooral tabak, maar waarschijnlijk ook katoen en orleaan. Deze velden werden blijkbaar aangelegd door Indianen die volgens Spaanse bronnen soms ook als slaven werkten.

De handel vanuit Nederland met de Wilde Kust in deze periode wordt vaak exclusief in verband gebracht met Zeeland. Ook tussen 1600 en 1620 levert het gebrek aan bronnen uit Zeeland moeilijkheden op bij de interpretatie van de contemporaine handelsrelaties. Spaanse bronnen maken vermelding van de stichting van nederzettingen bij de Oiapoque door de Zeeuwse ondernemer Jan de Moor. De Laet vermeldde dat de twee fortjes bij de Xingú vanuit Vlissingen gesticht waren. Veel van de Engelse en Ierse expedities naar de Amazone in deze periode werden vanuit Vlissingen ondernomen. Lorimer stelde dat veel van deze ondernemingen door Zeeuwse kooplieden gefinancierd werden. Zeeland was dus een belangrijk centrum voor de Nederlandse handelsactiviteiten op de kusten van Guiana. Het was echter niet de enige regio die handelsrelaties met Guiana onderhield.

Dat Amsterdam en West-Friesland in deze periode betrokken waren bij de vaart op Guiana wordt wel duidelijk uit de vermeldingen van de activiteiten van de Guiaansche Compagnie. De Guiaansche Compagnie werd in sommige notariële aktes ook de 'West Indische Compagnie' genoemd. De meeste informatie over Nederlandse ondernemers betrokken bij de

vaart op Guiana komt uit Amsterdamse bronnen. Veel van de in aktes genoemde leggers en zeelieden kwamen uit West-Friesland, het gebied ten noorden van Amsterdam. De bronnen suggereren dat in de periode 1600-1620 vanuit Amsterdam en West-Friesland vooral gevaren werd op het gebied ten westen van de Oiapoque, terwijl de vaart vanuit Zeeland zich meer richtte op de Amazone-delta.¹⁷²

De belangrijkste impuls voor de Nederlandse ondernemingen op de Wilde Kust in de periode van 1600 tot 1620 was het behalen van winst uit handel. Het is mogelijk dat er in deze periode ook pogingen ondernomen werden tot het stichten van kolonies, maar de gedocumenteerde ondernemingen waren in de eerste plaats gericht op het drijven van handel met Indianen. Deze handel was winstgevend genoeg om de talrijke equipages van schepen naar de Wilde Kust te rechtvaardigen.

---

¹⁷² Het is opvallend dat er nauwelijks vermeldingen van schepen uit de regio van de Maze zijn gevonden die op Guiana voeren. De enige vermelding is een Rotterdams schip dat in 1610 bij het eiland van Maranhão handelde.